

ОНТОХОНУУД

СЭСЭН ДАРХАН

Урдын урда сагта, ууган тайбан нютагта нэгэ сэсэн дархан ажаһууһан юм гэхэ.

Тэрэ дархан ганса хүбүүтэй бэлэй.

Эсэгынгээ үдэр хүнигүй уран нарин дарха хэжэ, заб сүлөөгүй байхада, бээе хүсэжэ, эрын хэмдэ хүрэнэн ганса хүбүүниинь юушье хэнгүй, гэртээ миил өөдөө хараад, хүйһэндөө нёлбожо хэбтэдэг хэн ха.

«Дарханиие сэсэн хүн гэжэ юугээ хэлсэдэг бэ?! Теэд сэсэн хүнэй ганса хүбүүн аяар хори гаратараа ажал хэнгүй ябаха юм аал? Нээрээл сэсэн юм наа, ганса хүбүүгээ мүнөө болотор ажалда һургаһан байха хэн бэээ. Ажал хэжэ һураагүй хүн, хожом хойно эхэ эсэгынгээ наһа барашабалынь, яажа ажамидаржа ябаха юм. Сэсэн бэшэ, тэнэг лэ дархан байна даа», — гэжэ нютагаархиниинь хөөрэлдэдэг болоо хэн.

Сэсэн дарханай хүбүүгээ ажалда зарахадань:

— Ганса үритэй аад, хайрлахашьегүй, юрэдөөл, шулуун зүрхэтэй хүнш даа. Юунэйхи гэжэ ганса хүбүүгээ зарана гэшэбши? Эдихэ уухашье юумээр мүнөө дээрээ дутанагүлди. Хүбүүем бү зара! — гэжэ хүгшэниинь ташуур минаагаар шэрбэнэндэл шаб гэмэ хоолойгоор шангардаг байба ха.

Үбгэн дархан нүхэрөө хүндэлдэг тула тэрэнэйнгээ үгэдэ үһэрхэжэ байдаггүй, ая дуран соонь орхидог бэлэй.

Теэд нэгэтэ сэсэн дархан хүбүүгээ дуудаж:

— Шагналши, хүбүүмни, шамайе эхэ эсэгэшни хори хүрэтэршни үргэжэ, хүлышни дүрөөдэ, гарышни ганзагада хүргэжэ табяа гээшэбди. Эрэ хүнэй харгын зам ута гэлсэгшэ. Эхэ эсэгэшни үтэлөөбди. Газар дээрэ ганса үритэй хадаа шиниигээл олоһые эдижэ, шиниигээл ашые үзэжэ һууха

сагнай тулажа ерээ. Эрэ хүн ажал хэжэл эхэ эсэгээ жаргуулдаг юм бшуу. Зай, хүбүүмни, иигээд ажал хэжэ эхилэлши. Нула нуухадамнай хэн маниие тэжээхэб даа, — гэбэ.

Тиигэжэ бээ хүсэһэн хүбүүнийнь эсэгынгээ үгөөр түрүүшынхиеэ ажал бэдэржэ, ондоо нютаг ошохоо мордобо гэхэ. Хүбүүнэйнгээ мордохо дээрэнь эхэнь тэрээндэ зунай сагаан мүнгэ үгэжэ:

— Ажал хэжэ бээ зобоогоод ялайш. Нагасындаа хэдэн хоног айлшалаад бусаарай, — гэжэ захиба.

Дарханай хүбүүн эхынгээ захяагаар хүршэ нютагтань нуудаг нагасындаа нара айлшалаад, гэртээ бусажа ерэбэ ха. Эсэгэнь тэрэнээ угтажа:

— Зай, хүбүүмни, хэр ябажа ерэбэш? Хүршэ нютагта ажал олдохоор байна гү? — гэбэ,

— Гэмгүй ябажа ерэб. Ажал хэжэ олоһон олзом энэ!, — гээд, дарханай хүбүүн эхынгээ үгэһэн мүнөөхи зунай сагаан мүнгэ эсэгэдээ харбайба.

Сэсэн дархан хүбүүнэйнгээ үгэһэн зунай хашарһа мүнгэ абажа, альган дээрээ табин, хэды еды эрьюулжэ шэншэлһэнэйнгээ һүүлээр, улаан дүлөөр соробхилжо байһан гал руугаа шэдэжэрхибэ.

— Ай, зайлуул! Яана гээшэб?! Хүбүүнэйнгээ асарһан олзые гал руу хаяжархихадаа хумхаараа гээшэ гү?! — гэжэ хүгшэнийнь сошошобо.

Тэндэ нууһан үбгэд, хүгшэд ехэл һонирхон, дарханай юу хэлэхые хүлеэжэ, анхаралтай шагнаархашоод нуубад.

Сэсэн дархан нэгэ хэды нууд гээд, улаан гал соо байжа үнгөө хубилшан хашарһан мүнгөө хабшагаар хабшажа гаргаад, хүбүүндээ хэлэбэ:

— Ши ажал хээгүй байнаш! Энэ мүнгэн шини ажал хэжэ олоһон олзо бэшэл даа.

— Бүл зүнтэглэжэ байл даа. Ажал хэжэ олонгүй, ондоо хаанаһаа энэ мүнгэ абаха юм. Хүбүүнэйнгээ гэртээ ерэхэдэ, баярлахын орондо урмынь хухалжа байхаш! — гэжэ дарханай хүгшэн үбгэнөө зэмэлбэ ха.

Тэндэ хууһан үбгэд, хүгшэд дарханай хэлэһэн үгын хэр зэргэ үнэн байһанда этигэжэ ядашоод, хүбүүень адаглан байбад.

Тээд дарханай хүбүүн амандаа уһа балгаһандал дуугай, эсэгэдээ балшыса баригдаһандаа уруугаа харашоод, улайжа сайжа хууба ха.

Хэды хоноһон хойно дарханай хүбүүн дахинаа ажал хэхээ ондоо нютагта ошобо. Тэрэнэй мордохо дээрэ эхэнь зуунай сагаан мүнгэ үгэжэ:

— Ажал хэжэ бээ зобоогоод яалайш. Абгындаа һара айлшалаад бусаарай, — гэбэ.

Дарханай хүбүүн эхынгээ захяагаар холын нютагта хуудаг абгындаа хоёр һара айлшалаад, гэртээ бусажа ерэбэ ха. Эсэгэнь тэрэнээ угтажа:

— Зай, хүбүүмни, хэр ябажа ерэбэш? Холын нютагта ажал олдоо гү? — гэбэ.

— Гэмгүй ябажа ерээб. Ажал хэжэ олоһон олзомни энэ! — гээд, дарханай хүбүүн эхынгээ үгэһэн мүнөөхи зуунай сагаан мүнгэ эсэгэдээ һарбайба.

Эсэгэнь хүбүүнэйнгээ үгэһэн зуунай хашарһа мүнгэ абажа, альган дээрээ табижа шэншэһэнэйнгээ хүүлээр, улаан дүлөөр соробхилжо байһан гал руугаа шэдэжэрхибэ.

Тэндэ хуугшад барандаа абяагүй харажал байбад. Сэсэн дархан тэрэ мүнгээ гал сооһон гаргажа:

— Хүбүүмни, эхэ эсэгээ мэхэлхэ гээшэ муул даа. Яахадаа ажалһаа хулжана гээшэбши? Энэ мүнгэн шини ажал хэжэ олоһон олзо бэшэл даа, — гэбэ.

Дарханай хүбүүн гурбадахияа ажал бэдэржэ ондоо нютаг ошохоо мордобо. Эхынгээ үгэһэн зуунай хашарһа мүнгэ тэрэ абабагүй.

Нагасындаа ерэжэ, нагасатаяа тэргэ, шарга дархалалсажа, тэрэ хэдэн һара болоһон хойно олзотой омогтой гэртээ бусажа ерэбэ ха.

Эсэгэнь тэрэнээ угтажа:

— Зай, хүбүүмни, хэр ябажа ерэбэш? Ондоо нютагта ажал олоо гүш? — гэбэ.

— Гэмгүй ябажа ерээб. Ажал хэжэ олоһон олзомни энэ — гээд, дарханай хүбүүн нагасатаяа тэргэ, шарга дархалжа олоһон олзоһоон зунай сагаан мүнгэ эсэгэдээ харбайба.

Эсэгэнь мүнгиень абажа, альган дээрээ шэншэлһэнэйнгээ удаа, улаан дүлөөр соробхилжо байһан гал руугаа шэдэжэрхибэ.

Тиихэтэйн сасуу, дарханай хүбүүн урагшаа даб гэжэ, нюсэгэн гараараа улаан сог соо хэбтэһэн мүнгээ абажа:

— Аба, яана гэшэбта? Энэ мүнгэн үнэхөөр ажал хэжэ олоһон олзомни юумэл! — гэбэ.

— Одоол, хүбүүмни, шамдаа этигэбэб. Нээрээл ажал хэжэ олоһон олзошни юм байна. Өөрынгөө хара хүлһөөр олоһон олзо гэшэ иимэл үнэтэй байдаг юумэл даа. Тиммэл хадань нюсэгэн гараараа носожо байһан гал руу орохоо айбагүй ха юмши. Зүб бэээ, хүбүүмни? — гэжэ дархан баярлан байба ха.

Тэндэ һуһан нютагайн үбгэд, хүгшэд дарханайнгаа ухаансар бэрхые магтажа, ёһотойл сэсэн дархан юм байна гэлдэнээр тараа бэлэй.

Сэсэн дархан хүгшэнтээ ганса хүбүүнэйнгээ аша туһа үзэжэ, үни удаан жаргажа һуһан юм гэхэ.

УРАН ДҮШЭТЭЙ ДАРХАН

Эртын эртэ сагта элдин энэ дэлхэй дээрэ уран дүшэтэй нэгэ дархан ажаһуугаа һэн гэхэ.

Тэрэ дархан үтэлжэ, наһа бараха дээрээ ганса хүбүүгээ дуудажа:

— Зай, хүбүүмни, эсэгиңгээ һүүлшын үгэ шагналши! Эсэгэш иигээд наһа барахамни. Эд зөөри гэхэдэ, шамдаа гансал уран дүшэ орхихомни. Энэ дүшэтэй байһан сагтаа тулиха ядарха гэшые мэдэхэгүйш. Гансал дүшэ дээрээ дайн дажараар жүрөөдэнэн хаашуулда тоног зэбсэг бү дархалаарай, — гэжэ захиба ха.

Хүбүүн эсэгээ хүдөөлжэ, гансаараа үлэхэдөө, уран дүшэ дээрээ дарха хэжэ, ан-бунхан һуужа байба.

Тэрэнь юрын бэшэ, дээрэнь хурганай шэнээхэн түмэр табижа хоёр-гурба балтадаадхихалаарнь, бүхэли тэргэ бүтэшэдэг шэдитэй уран дүшэ бэлэй.

Хүбүүнэй шэдитэйхэн уран дүшэ тухай нураг орон нютагуудаар, гүрэн түрэнүүдээр таража, Шагжа хаанда дуулдаба ха.

Шагжа хаан тэрээн тухай дуулаһаар элшэ сагдаанараа асаржа, шэдитэ уран дүшэтэй дархан хүбүүе оложо асархыень захирба.

Шэдитэ уран дүшэтэй дархан хүбүүе элшэ сагдаанарайнгаа оложо абаашахадань, Шагжа хаан тэрээндэ хандажа:

— Шамайе шэдитэ уран дүшэтэй юм гэжэ нээрээ хэлсэнэ гү? Алим, харуулал даа намда уран дүшынгөө эди шэдиие! — гэбэ.

Дархан хүбүүнэй уран дүшэ дээрээ таби сагаанай хашарһа мүнгэ табижа, алхаараа хэды еды тоншоһоор байхадань, мүнгэн бэһэлиг, бугааг, һиихэ, үһэнэй хонтоол бэлэн болоод гаражал байба.

Тэрэнэй шэдитэ уран дүшые Шагжа хаан нюдөөрөө харахадаа гайхал түрэн баясажа, тэрээндэ ордоной ахалагша дархан гэһэн тушаал даалгажа, сэбэр һайхан басагантай хуби заяаень холбожо, түрэ найр хүүлэбэ ха.

Дархан хүбүүн хаанай зарлигаар уран дүшэ дээрээ элдэб юумэ дархалжа, эзэн хаанайнгаа этигэл хайрада хүртэжэ, сэбэр һайхан һамгантаяа сэнгэлиг хүхюу ажа жаргажа һууба ха.

Тиигэжэ байха хирэндэнь Шагжа хаанай гүрэн түрэдэ хүршэ хаанинь дайгаар орожо, хамаг сэрэг суурыень хюдажа оробо.

Мэгдэһэн Шагжа хаан ордонойнгоо шэдитэ уран дүшэтэй дархан хүбүүе дуудажа, дайсадые һамна бута сохихо зэбсэг дархалхыень захирба.

Дархан хүбүүн эсэгынгээ захиһан: «Дүшэ дээрээ дайн дажараар жүрөөдэһэн хаашуулда тоног зэбсэг бү дархалаарай!» — гэһэн захяае һанажа ябаһан тула хаанда

юуншье гэжэ харюусабагүй.

Гэртээ ошожо, үни удаан бодолгото боложо: «Хаамнай өөрөө дайгаар жүрөөдөө бэшэ. Халдажа ороһон харатан дайсадтаа харюу үгэхэ ёһотойл», — гэжэ шэбшэн, хаанайнгаа зарлиг дүүргэхэ гэжэ шийдэлэй.

Тэрэнэй шэдитэ уран дүшэ дээрээ бүтээһэн хэлмэ, жадаар зэбсэгжэһэн Шагжа хаанай сэрэгүүд дайсанаа дараһаар даража, өөһэдынгөө орон дайдаһаа намнажа шадалай.

Хойто жэлынь нүгөөдэ хаанай булимтаран орожо ерэхэдэ, Шагжа хаанай сэрэгүүд дархан хүбүүнэй дархалһан хэлмэ, жадаар угтажа, дайсадаа үй бута сохижо хаяба ха.

Тиигэжэ Шагжа хаан хүршэ хаашуулдаа диилдэхэгүй найдамтай зэбсэг дархалха дархатай болоһондоо шунахайржа, өөрөө бусад хаан түрэнүүдые булимтаран абахаяа түхээржэ эхилбэ.

Хаанай магтаалда хүртэжэ, толгойгоо эрьһэн дархан хүбүүн эсэгынгээ захяа мартажа, шунахай шунаша дайнда бариха тоног зэбсэг түхээржэ оробо. Тээд тэрэнэй түрүүшынгээ түмэрые шэдитэ дүшэ дээрээ табижа, балтаяа далайхаа байтарынь, дүшэнь бутаржа, үргэдэһэн болоод хийдэшэлэй. Тиихэлээрнь дархан хүбүүн эсэгынгээ захиһан: «Дүшэ дээрээ дайн дажараар жүрөөдэһэн хаашуулда тоног зэбсэг бү дархалаарай!» — гэһэн захяае мартажархиһанаа һанаандаа оруулжа, тархяа шаан уйлашаба.

Тэрэнэй шэнэ зэбсэг дархалхые хүлээжэ ядаһан Шагжа хаан сагдаанараа эльгээжэ, юунэй болоһые мэдэхэдээ:

— Намайе мэхэлһэнэйнь түлөө дархан хүбүүе түрмэ шорондо хаягты! — гэжэ захираа хэн.

Эсэгынгээ нангин һайхан захяае мартаһанайнгаа түлөө дархан хүбүүн хаанай түрмэ шорондо зобожо хосороо хэн ха.

БАЯНАЙ БАРЛАГ

Урдын урда сагта, эртын эртэ сагта үнэр баян гүрэн

түрье эзэлжэ, нэгэ хаан ажаһуугаа бэлэй.

Тэрэ хаан хүбүүн басаган хоёртой байба ха.

Хаан үгытэй айлай нара наран шэнги харуул найхан басагаар бэри хэжэ, архан хэсэээ сохижо, албата зоноо суглуулаад, зургаан хоногой зугаа, найман хоногой найр хэбэ ха.

Хаан хүбүүндэ хадамда гараһан үгытэй айлай нара наран шэнги харуул найхан басаган түрэл нютагайнгаа уһан голой эрьедэ һуужа, сэсэгтэ тала дайдая найхашаан, уянгата зөөлөхөн аялга дуугаа зэдэлүүлхэээ болилой. Эхэ эсэгээ, үетэн нүхэдөө, түрэл нютагаа ханаһан харуул найхан басаган хаанай ордон соо гуниг дуугаа дуулажа, үйдхар гашуудалда эзэлэгдэшөөд һуудаг болобо ха.

Тэрэ үедэнь газар дэлхэе урихан хурса элшээрээ эльбэн жэгнэжэ, элшэ гэрэлээ элбэгээр сасажа байдаг алтан наранай гэнтэ зангаа хубилжа, хүлэмхи сайбар шарайгаа халта харуулаад лэ хоргодошодог болоходонь, сэсэг ногоогоор, ургаса таряагаар надхан байдаг газар дэлхэй сэбдэг хүйтэн боложо, бүхы юумэнүүд саһа мүльһэндэ хушагдажа захалба. Үнэр баян байдалтай байһан тэрэ хаан түрэтэн хамаг албата зонтоёо үдэрһөө үдэртэ үгыржэ, ядуу тулюур байдалтай болошоо хэн.

Гайхалаа бараһан хаан гүрэн түрэ соохи сэсэн мэргэшүүлээ суглуулжа, ямар ушарһаа огторгойн улаан наранай гэнтэ зангаа хубилһые тодорхойлхо гэбэ. Теэд тэрээн тухай зүбөөр тодорхойлон хэлэхэ нэгэшье сэсэн мэргэн байбагүй. Эгээл һүүлдэ үгэ абаһан үбсүү тулама сагаан һахалтай үбгэн:

— Наранда өөртэнь элшээ эльгэе. Наранда ошожо, өөрһөөнь һураа һаамнай, ушар шалтагаа хэлэхэл, — гэхэн һанамжа хэлэбэ ха.

Тэндэ байһан зон барандаа тэрэнэй үгэ зүбшөөжэ, наранда хүрэжэ шадаха хүн олдохо гээшэ гү гэлсэбэд.

Тиэхэдэнь үбсүү тулама сагаан һахалтай үбгэн хэлэбэ:

— Эндэһээ гушан голой, гушан уулын саана, хүбшэ тайгын энгэртэ һуудаг Тэхэ баянайда нүдэндөө галтайхан,

шэгшдээ шэдитэйхэн барлаг хүбүүн бии агша. Тэрэл хүбүүн наранда хүрэгжэ шадаха гэжэ һананаб.

Хаан үбсүү тулама сагаан һахалтай үбгэнэй үгөөр Тэхэ баянай барлаг хүбүүе тэрэ дары дуудуулжа асараад:

— Ши наранда хүрэгжэ шадаха гүш? — гэбэ.

— Эзэн хаанай зарлиг үгэбэлынь, наранда ошожо туршахада яаха һэм, — гэбэ барлаг хүбүүн.

— Хэрбээ наранда ошожо, минии гуйлта хүргэжэ ерээ һааш, шамда ганса басагаяа хадамнажа, хахад гүрэн түрэээ үгэхэб! — гэбэ хаан.

«Эрын яһан аянда, агтын яһан хээрэдэ» гэжэ, барлаг хүбүүн наранда ошохо хүшэр хүндэ аянда мордолой.

Тэрэнэй ябажа ябаханда, урдань мүйһөөр хушагдашаһан урсахан гэр байба ха. Барлаг хүбүүнэй тэрэ гэртэ ороходонь, үһэ ноһондоо дарагдашаһан, һалангир муухан хубсаһатай һохор хүн үүдээ оложо ядан, хаяа ханаяа мүйргэжэ байба.

Барлаг хүбүүн тэрэнэй гарһаа хүтэлжэ, үүдээрнь гаргаба. Тиихэдэнь:

— Хайшаа зорижо ябаһан хүмши? — гэжэ һохор хүн асууба.

Тэрэнэй ябаһан замаа хөөрэхэдэнь:

— Би урдандаа баян тарган хүн һэм. Теэд гэнтэл үгыржэ, һохор болошоод, ядарал зоболон үзэжэ байнаб. Хэды соо иигэжэ зобохо хүн гээшэбиб? Наранһаа нам тухай һураарайл даа, — гэбэ һохор хүн.

Барлаг хүбүүнэй саашаа ябажа ябаханда, харгы дээрэнь саһа мүйһэндэ хүрэшэһэн хүбшын хара баабгай хэбтэбэ ха. Тэрэнь зантагар толгойгоо арайхан хүдэлгэжэ, хүнэй хэлээр үгэлбэ:

— Хүнэй хүбүүн, хайшаа ошохошниб?

Барлаг хүбүүн баабгайда ушар хэрэгээ хөөрөжэ үгэбэ. Тиихэдэнь баабгай хэлэбэ:

— Эшээндээ хүрэнгүй иигэжэ саһа мүйһэндэ хушагдашаһаар гурбан жэл болохомни. Удаан эндээ хэбтэхэ гүб? Нам тухай наранда дуулгаарай.

Барлаг хүбүүнэй замаа үргэлжэлүүлхэдэнь, хухюур модоной оройдо нууһан шара шубуун уйлажа нууба ха.

— Юундэ уйлаабли? Наранда ошожо ябанаб. Юумэ захиха гүш? — гэбэ барлаг хүбүүн.

— Гэгээн сагаан үдэр байхада һохор аад, һүни болохолоор хоолоо бэдэржэ ябаханда хүндэл байна даа. Үдэр байхада тала дайдаар ниидэжэ ябаха шадалтай болохо гээшэ гүб? Наранһаа нураарай! — гэжэ шара шубуун тэрээндэ захиба.

Барлаг хүбүүнэй саашаа ябажа ябаханда, нэгэ баянай һамган хэрэлсы дээрээ нуушанхай, толгойнгоо үнэ зулгаажа байба. Тэрэнэй үнээ зулгаахаа болихыень үбгэниинь аргадажа ядаха юм. Барлаг хүбүүнэй наранда ошохоо ябаһые мэдэхэдэе, тэрэ баян:

— һамгамни жэгэндээршоо гээшэ гү, тархиингаа үнэ зулгаагаад һаланагүй. Ямар ушарһаа тиигэнэ ааб? Наранда хэлээрэйл даа, — гэбэ.

Барлаг хүбүүнэй ябаһаар байхада, үндэр хадын бооридо хэдэн зуун адуу мал ээрэжэ, нэгэ хүн мориной тухаар оодоргожо ябаба. Оодоргоон дундаа тэрэ барлаг хүбүүнтэй хөөрэлдэжэ:

— Би иигэжэ моринһоо буунгүй эдэ олон адуу мал ээрэнээр гурбан жэл болобоб. Үшөө хэды соо иимэ зоболон амсаха хүн гээшэбиб? Наранһаа мэдэжэ ерээрэй, — гэбэ.

Барлаг хүбүүнэй аян замаа ахижа ябаханда, харгы дээрэнь далияа шархатаһан алтан үбсүүтэ хараасгай хэбтэбэ ха. Барлаг хүбүүн тэрэниие альган дээрээ табижа, шэдитэйхэн шэгшыгээрээ эльбэжэ, домтойхон долёобороороо домнобо.

Тиихэлээрнь далияа эдэгэнэн хараасгай огторгой өөдэ дэгдэжэ, аяар холуур ниидээд, барлаг хүбүүе хүсэжэ:

— һайнши даа, хүнэй хүбүүн! Харсагын һабарта дайрагдажа шархатаад хэбтэнэн намайе абарбаш. Хайшаа зорижо ябанаш? Магад, шамда туһашье хэхэ ааламби, — гэбэ.

Барлаг хүбүүнэй зоринһон замаа хөөрэхэдэнь:

— Би шамайе наранда хүргэжэ ерэхүү. Ши эди шэдиэе хэрэглэн бишыхан амитан боложо, нюрган дээрэм нуули, — гэбэ алтан үбсүүтэ хараасгай.

Барлаг хүбүүн шөгшынгээ шэди гаргажа, зүгы боложо хубилаад, хараасгайн нюрган дээрэ нуушалай.

Барлаг хүбүүн алтан үбсүүтэ хараасгай хоёр харгы замдаа үни удаан ябаа һэн гү, али үгы гү, хэн мэдэлэй. Нэгэл мэдэхэдээ барлаг хүбүүн наранда хүрэшэнхэй, түүдэгэй гал соо шатажа байһандал бэень халуу бусалжа, нюдэниинь гаргажа байгаа бэлэй.

— Алтан наран, амар сайн! Эзэн хаанайнгаа зарлигаар, арад зонойнгоо гуйлтаар шамда хүрэжэ ерээб. Наран ахай, ши урдандаа эртээр гаража, газар дэлхэйемнай урихан хурса гэрэлээрээ үни удаан жэгнэдэг бэлэйш. Шарайшни шаргал улаан байгаа һэн. Харин мүнөө яахадаа шарайшни сайжа, гэрэлшни нуларааб? Мүнөө ши яахадаа газар дэлхэйемнай хүлэмхи элшэ гэрэлээрээ халта жэгнээд лэ хоргодохоёо яаранабши? Шинии гэнтэ зангаа хубилхалаар, газар дэлхэйемнай саһа мүльһөөр хушагдажа, сэбдэг хүйтэн болошоо. Сэсэг ногоомнай, ургаса таряамнай ургахаяа болижо, арад зомнай үлэсхэлэн хооһоор ядаржа, тулижа байна, — гэжэ барлаг хүбүүн наранда хандаба ха. Тиихэдэнь алтан наран хэлэбэ:

— Би урдандаа дуратай басагаяа харахаа яаража, эртэ гарадаг һэм. Эртэ үглөөгүүр инаг һайхан басаганайнгаа голой эрьедэ уһа удхажа байхыень хараһаар эшэжэ, нюур шараймни улайдаг һэн. Дуратай басаганайнгаа ирагуу һайхан дуу шагнажа, хахасажа ядаһаар, замдаа һааташадаг бэлэйб. Теэд инаг басагамни хаанайтнай бэри болоһоор уһан голойнгоо эрьедэ харагдахаа болижо, ирагуу һайхан дуунииншье зэдэлхээ болишоо. Тиихэдэнь бишье яарахаяа болижо, орой гарадаг, эртэ хоргодошодог болонхойб.

Барлаг хүбүүн хүнүүдэй, ангуудай захяануудые наранда дуулгажа, барандань харюу абаад, алтан хараасгайнгаа нюрган дээрэ нуужа, газар дэлхэйдээ бусажа ерэбэ ха.

Гэдэргээ бусажа ябахадань, үндэр хадын бооридо хэдэн зуун адуу мал ээрэжэ, мориной тухаар оодоргожо ябаһан хүниинь тэрэл хэбээрээ оодоргожо байба ха. Барлаг хүбүүе хараһаар:

— Зай, нам тухай наранда дуулгаа гүш? — гэбэ тэрэ хүн.

— Дуулгаа. Үгытэй ядуу зоной ганса нэгэн адуу мал мэхэ гохоор абаһанайнгаа түлөө энэ нүгэл зоболондо унааш. Хэрбээ адуу малынь эзэдтэнь бусаагаа наа, морин дээрэһээн бууаш гэжэ наран хэлээ, — гэбэ барлаг хүбүүн.

Тэрэ хүнэй эзэдтэнь адуу малынь бусаахалаарнь, мориниинь гүйлгэхээ болижо, гэрэйнгээ газаадахи сэргэдэ ошожо зогшоо хэн.

Барлаг хүбүүнэй саашаа ябахада, мүнөөхи баянай һамган хэрэлсы дээрээ һуушанхай, толгойнгоо үһэ зулгаажал байба. һамгаяа аргадажа байһан үбгэниинь барлаг хүбүүе обёорһоор:

— һамган тухайм наранда хэлээ гүш? — гэбэ —Хэлээб. һамгантнай гэм зэмэгүй зараса басагадайнгаа үһэ эбтээжэ хаядаг байгаа юм байна. Толгойнгоо үһэ хуу зулгаажа хаяагүйдөө болихогүй гэжэ наран хэлээ, — гэбэ барлаг хүбүүн.

Барлаг хүбүүнэй саашаа ябаһаар байхада, хухюур модоной оройдо һууһан мүнөөхи шара шубууниинь уйлажал байба.

— Ши хүн зоние, ан амитадые ходол муушалжа, доромжолжо байдаг байгаа байнаш. Тимэһээл үдэр байхада тэдэнэй урдаһаа харахаа айн эшэжэ, модо шулуунай хүнды хүмэг соо хорожо һуунаш. Иигэжэ хэтэ мүнхэдөө айн эшэжэ ябахаш гэжэ наран хэлээ, — гээд, барлаг хүбүүн саашалшаба.

— Ээ, жаалда даа! — гэжэ шара шубуун гэмшэн уйлаһаар гээгдэлэй.

Барлаг хүбүүн яба ябаһаар, саһа мультэндэ хүрэшэһэн хүбшын хара баабгайда хүрэжэ ерэбэ.

— Ши улаан сурба үхибүүдтэй ангуушание

алажархиһан юм байнаш. Тэдэ үхибүүдэйн хүл дээрээ гаратарын ан барижа асаржа үгэдэг байха юм наа, энэ мүлһэнһөө мултаржа шадахаш гээл даа наран, — гэбэ барлаг хүбүүн.

— Ангуушанай үншэн үлэнэн үри үхибүүдтэ ангай мяха асаржа үгэдэг байхалби, — гэхэтэйгээ хамта, хүбшын хара баабгай мүлһэнһөө мултаржа, хүбшэ руугаа һалирба.

Барлаг хүбүүн саашаа ябажа, мүлһэндэ хушагдашаһан урсахан гэртэй һохор хүндэ орожо:

— Та баян тарган байхадаа хэдэн барлагуудаа хэһээжэ, хара нүхэнэй оёорто хаяжархиһан байнат. Тэдэниие сүлөөдэ табижа, тэдэнэй хүлһөөр олдоһон алта мүнгөө хубаажа үгэбэл, газар дэлхэе хаража баясаха нюдэтэй болохо гэжэ наран хэлээ, — гэбэ.

Һохор баян хара нүхэнэй оёорто хаяжархиһан барлагуудаа сүлөөдэ табижа, нюужархиһан алта мүнгөө хубаан үгэжэ, алтан дэлхэе хаража баясаха нюдэтэй болобо ха.

Барлаг хүбүүн тэндэнээ сэхэ хаандаа ерэжэ, алтан наранай хэлэнэн үгэ дамжуулба.

Хаан тэрэнэй үгэ дууламсаараа, бэриингээ түрэнэн нютагта үзэлэй һайхан ордон барюулжа, хүбүүн бэри хоёроо нүүлгэбэ.

Хаан хүбүүнэй һамган болоһон һара наран шэнги һаруул һайхан үгытэй басаган урдынхидаал адли уһан гоһойнгоо эрьеэр сэнгэжэ, уянгата зөөлэхэн аялга дуугаа зэдэлүүлдэг болобо ха.

Тиэхэдэнь алтан наран һаруул һайхан үгытэй басагые харахаа яаран эртэ гаража, тэрэниие хараһаар эшэжэ, нюур шарайгаа улайжа, урдынхидаал адли, газар дэлхэе хурсаар шаража захалба. Һаруул һайхан үгытэй басаганай уянгата зөөлэхэн аялга дуу шагнажа, хахасажа ядаһаар үни удаан гэрэлтэдэг болобо.

Газар дэлхэе хушаһан саһа мүлһэн хайлажа, тала дайда сэсэг ногоогоор, ургаса таряагаар надхажа захалба.

Дахинаа үнэр баян байдалтай боложо эхилхэдээ, хаан

наранда ошожо ерэхэн барлаг хүбүүндэ ганса басагаа хадамнажа, хахад гүрэн түрээ үгэбэ.

Хахад гүрэн түренинь эзэлхэн барлаг хүбүүн тэрэниие наранда абаашан алтан үбсүүтэ хараасгайгаа ордон соогоо оруулба.

Тэрэ гэхэнхээ хойшо алтан хараасгай хүнүүдэй гэртэ уурхай байраяа түхээрдэг болоо бэлэй.

Барлаг хүбүүн нэрэ солотой, эд зөөритэй болоходоо, арад зоноо хүндэлжэ, аша гушатай боложо, ажаһууха жаргалаа оложо түбхинөө хэн ха.

ҮГЫТЭЙ ХҮБҮҮН

Үгытэй хүбүүн үлэн хоһон боложо, ажал бэдэржэ ябаһаар, замдаа нэгэ баянтай уулзашаба ха.

— Ши минии табан зуун хонидые гурбан жэл соо харууһала. Гурбан жэл болоходо, мянга табан зуун хони намдаа тушаахаш. Тиигэбэлшни шамда зуун хони үгэхэб, — гэжэ баяниинь үгээ үгэбэ.

Үгытэй хүбүүн баянай үгэдэ орожо, табан зуун хонидыень холын бэлшээридэ харууһалхаа гараба.

Баянайнгаа хонидые эгсэ мянга табан зуун толгой болоторнь олошоруулаад, эзэндэнь тушаахаяа ошожо ябатарнь, хүбшын гуринха шононууд хонидтонь довтолжо, арбан түлгэдыень нюргандаа ашаад ябашалай.

Баяниинь хонидоо тооложо абахадаа, арбан хониной дутахада, хэлсэхэн ёһоороо үгытэй хүбүүндэ һалаабша табижа, нюур руунь хэды еды нударгадаад, намнажархиба.

Үгытэй хүбүүн ябажа ябаһаар харгы дээрэхээ жэмбүүр оложо, ехээр баясаба.

Жэмбүүрээ үлээхэдэнь, айхабтар гоё хүгжэм эдэлжэ, ой тайгын ан гүрөөл, тала дайдын шубуу шонхор олоороо сугларжа, жииган жэргэн, бултаараа хатаралдашаба.

Үгытэй хүбүүнэй жэмбүүрээ үлээхээ болиходонь, ан амитад, шубуу шонхорнууд тараба.

Тэрэнэй саашалхадань, мүнөөхи баяниинь хээгшэ

гүүгээ унанхай хатаргажа ябалай. Үгэтэй хүбүүнэй хажуугаар тооно буулган гарамсаараа:

— Ши тэрэ юу олоод ябанабши? — гэбэ.

— Угалза ниилүүртэй зандан модон жэмбүүр, — гээд, үгэтэй хүбүүн жэмбүүр дээрээ наадажа оробо.

Тиихэтэйн сасуу, баянай хээгшэ мориниинь байра дээрээ хатаржа захалба. Моринойнгоо дэншээ ехэтэйгээр хатархада, баян эмээл дээрэнээ газарта шэдэгдэжэ, галзуу түргэнөөр хатаралсажа оробо.

— Ши эльбэ жэльбэтэй хүн гэшэ гүш? Энэ шүдхэрэй жэмбүүрээр наадахаяа болиш! — гэжэ баян хүхирнэ.

Тээд үгэтэй хүбүүн баянай үгэ дуулабагүй. Жэмбүүрээ дуугаргажал байба.

Баян хээгшэ морин хоёр хатархан зандаа.

— Нүхэр, наадахаяа болиш даа. Гурбан жэл хонидым харууһалһанайш түлөө арбан хони үгэхэб! — гэжэ баян гуйна.

— Хорин хони...

Тиихэдэншэе үгэтэй хүбүүн болиногүй, наадажал байна.

— Табин хони...

— Шамда зуун хони үгэхэб! Намае бү тамалыш даа. Алтан амиием хайрлыш, үхэхэмнил! — гэжэ туйлдаа хүрэнэн баян арай голтойхон уйлганан үгэлбэ ха.

Амиды үлэнэн баян һалирһаар гэртээ хүрэнэ, үгэтэй хүбүүндэ зуун хони тооложо үгэбэ.

Үгэтэй хүбүүндэ доромжолуулжа, аяар зуун хонидоо үгэжэрхиһэндөө баян хороо бусалжа, үһөөгөө абаха, зуун хонидоо бусааха арга бэдэрбэ. Тэрэ дары тайшаа ноёндө ошожо:

— Үгэтэй хүбүүн зуун хонидыем хулгайлжархёо. Яндан хулгайшаниие хэнээжэ, зуун хонидым бусаажа үгэт! — гэжэ хардаба.

Тайшаа ноён мэтэр байса үгэтэй хүбүүе дуудуулба ха. Тайшаа ноён үгэтэй хүбүүнэй бии боломсоор:

— Ши Танха баянай зуун хони яахадаа хулгайлаабши?

Хулгай хэһэнэйнгээ түлөө арбан жэл соо Танха баянда түлөөһөгүй хүдэлхэш! — гэһэн хатуу шанга шиидхэбэри гаргаба.

— Танха баянай хонидые би хулгайлаагүйб. Намда гурбан жэл хонидоо харууһалуулһанайнгаа түлөө өөрөө зуун хони үгөө юм, — гэбэ үгытэй хүбүүн.

— Худалаар юундэ хэлэнэш, ган гэхэ нохойгүй, газар гэшхэхэ малгүй, хубхай хара бэдьхэ! — гэжэ Танха баян ганирба.

Үгытэй хүбүүн худалаар хардуулһандаа хара буужа, үбэрһөөн шэдитэ жэмбүүрээ гаргажа, наадажа эхилбэ.

Тиихэтэйн сасуу, тайшаа ноён түрүүтэй тэндэ байһан баяшуул бүгэдөөрэн байрадаа хүрэлдэн, ондого-сондого хатаржа оробод.

Тайшаа ноён түрүүтэй сагаан хөөһэ бушхан, амьяа саглажа эхилхэдээ, Танха баянда суһалдажа:

— Үгытэй хүбүүн үнэхөөрөө шини хонидые хулуугаа юм гү? Али хүниие хардаа гүш? Сэхээ хэлыш, — гэлдэжэ, тэрэниие хашажа оробод.

Уһа саһан болотороо хүлэржэ, хэлээ һанжашаһан Танха баян үхэхэ туйлдаа хүрэхэдөө:

— Худалаар хардааб. Өөрөө энээндэ зуун хони үгөө һэм, — гэжэ сэхээ хэлэхэ баатай болобо.

Уһа мэдээ алдаһан тайшаа ноён сүлөө ороходоо, үгытэй хүбүүнэй зэмгүй байһые баталжа, мэхэшэ Танха баянда яла ашаба ха.

МЭХЭТЭЙ МЭРГЭН

Урда сагта Мэхэтэй Мэргэн гэжэ хүн ажаһууһан юм.

Тэрэнэй һанаамгай бэрхэ, арга шадалтай гэшшэнь ямаршые сэсэ мэргэн хүнэй гайхахаар бэлэй!

Нютагайн баяд ноёд Мэхэтэй Мэргэнһээ түбэгшөөн айдаг, шадаал һаа тэрээнтэй зарга хэхгүй, арсалдахагүй, сэсэ буляалдахагүй гэжэ оролдодог байба ха.

Мэхэтэй Мэргэн үгытэй ядуу зониие үмэгшэлдэг,

тэдэнэй түлөө баяд ноёдтой арсалдадаг, гэм зэмыень сагааруулдаг байгаа нэн гэхэ.

Нэгэтэ хүршэ нютагайнь нэгэ үгытэй хүн Мэхэтэй Мэргэндэ ерэжэ:

— Ганса хонимни хаяа хадхажа нуудаг Шобдог баянай хонидтой ниилэшоо. Тээд Шобдог баян минии хонин гээд, ганса хониием үгэнэгүй. Ши намда туһалжа, хониием абажа үгыш даа, — гэжэ тэрэниие гуйба ха.

Мэхэтэй Мэргэн тэдэнэй нютагта ерээд байхадаа:

— Хониншни ямар зүхэтэй нэм? — гэжэ мүнөөхи үгытэй хүнһөө асууба.

— Хаб хара зүхэтэй нэн, — гэбэ тэрэнь. — Тээд Шобдог баянда тиимэ зүхэтэй хонид олон юм.

Тэрэ хүнийнь Мэхэтэй Мэргэн Шобдог баянай мянга гаран хонид сооһоо хоёр сагаан хони хулгайлжа, нэгыень үүсэлжэ, үгытэйшүүлдэ хубаажа үгөөд, һүүлыень тайража, нүгөөдэ хонинойнь һүүлдэ дабхар оёод, мүнөөхи үгытэй хүнэйдөө асарба.

Үглөөдэрынь Шобдог баян зарга шиидхэдэг ноёнтой үгытэй хүнэйдэ ерэжэ:

— Үнгэрһэн хүни ши хоёр хониием хулгайлааш! — гэжэ тэрэниие хардаба.

Тэндэ байһан Мэхэтэй Мэргэн:

— Ямар зүхэтэй хонид бэ? Хонидтнай хэды һүүлтэй нэм? Эбэртэй нэн гү, үгы гү? — гэжэ Шобдог баянһаа асууба.

Шобдог баян ямар хонидой хулгайлагдаһые мэдэхэгүй байшаба. Тиимэһээ үгытэй хүнэй хара хони буляажа абаһан тула, тэрэ тиимэл зүхэтэй хонидыем хулгайлаа ёһотой гэжэ таамаглан:

— Хоёр хара хониием хулгайлаа. Хоюулаа эбэргүй, нэжээд һүүлтэй хонид нэн, — гэбэ.

— Одоо шадамараар хүниие хардадаг хүн байнат! Хэдэн жэлэй саана энэ хүн намһаа хоёр һүүлтэй, сүхэ эбэртэй ганса сагаан хони худалдажа абаһан юм. Тэрэл хониниинь хотон соонь байна нэн, — гэжэ Мэхэтэй Мэргэн

гэршэлбэ.

Шобдог баян, зарга шийдхэдэг ноён түрүүтэй баран ошожо харахадань, үгэтэй хүнэй хотон соо нээрээшье хоёр хүүлтэй, сүхэ эбэртэй ганса сагаан хонин хибэдэнэ хибэжэ хэбтэбэ ха.

Хоёр хүүлтэй хони түрүүшынхиеэ хараһан Шобдог баян зарга шийдхэдэг ноён хоёр хэлэхэ үгэээ олонгүй, хооһоор бусаха баатай болобо. Шобдог баян Мэхэтэй Мэргэн тухай дуулаһан байжа, тэрээндэ мэхэлэгдэнэнээ мэдээ һэн.

Хойто хүнинь Мэхэтэй Мэргэн Шобдог баянай алта мүнгыё хулгайлжа, үгэтэй ядуу зондо хубаажэ үгэхэ гэжэ шийдээ һэн.

Һүниин харанхыгаар тэрэ Шобдог баянай гэртэ үрхөөрнь орожо, миисгэй мэтэ маряан ябажа, алта мүнгыень бэдэржэ эхилбэ.

Тэрэнэй алта мүнгыень оложо ядашоод байхадань, Шобдог баян һэрижэ, нойрмогоор:

— һэй, Галда-ан, үльгэр хөөрэлши! — гэбэ.

Эзэнэйнгээ нойрыё үльгэр онтохо хөөрэжэ сахидаг Галдан зарасань тэрэ хүни баянайнгаа унтаанда, мүн лэ баянай зараса байһан дуратай басагандаа ябашаһан байба ха.

Тэрэниень мэдэнэн Мэхэтэй Мэргэн зараса Галданайнь хоолой нажаан:

— Эртэ урда сагта тандал адли эд зөөритэй, адуу мал олонтой нэгэ баян хүн ажаһуугаа һэн... Нэгэтэ нэгэ хулгайшан тэрэ баяниё тонохо гээд, алта мүнгыень оложо ядашаба...

Иигэжэ хөөрэхэдэнь, Шобдог баян:

— Намдал адли, алта мүнгээ бурханай шэрээгэй хүнды соо нюугаад байдаг байгаа аабы даа. Тэндэнээ ямар хулгайшан олохо һэм, — гээд хурхиршаба.

Шобдог баянай алта мүнгээ хаанаа нюудагыё мэдэжэ абаһан Мэхэтэй Мэргэн бурханайнь шэрээгэй хүнды сооһоо алта мүнгыень абаад лэ ябашалай.

Үглөөдэрынь Шобдог баян Мэхэтэй Мэргэндэ

мэхэлэгдэжэ, алта мүнгөө хулуугдаханаа мэдэжэ, тэрэниие барижа хэнээхээ хойноһоонь намнажа ошобо.

Шобдог баянай Мэхэтэй Мэргэниие хүсэжэ ерэхэдэнь, тэрэнь нэгэ модон торхо харгы дээгүүр арайшые гэжэ мухарюулжа ябаба ха. Алта мүнгээ хулуугдажа, уур сухал болошоод ябаһан Шобдог баян Мэхэтэй Мэргэнэй ханаа амархан ябахые обёоржо:

— Ши энэ хоһон торхо яахаяа мухарюулна гэшэбши?
— гэбэ.

— Хэдэн жэлэй саада тээ танай эндэхи ой соо энэ торхоор дүүрэн алта мүнгэ хадагалһан хүм. Мүнөө тэрээнээ гэртээ абаашаха гэжэ ябанаб даа, — гэбэ Мэхэтэй Мэргэн.

Шобдог баянай моринһоо буужа, тэрэ торхыень түлхижэ үзэхэдэнь, хүнэй хүдэлгэхөөр бэшэ, шулуун шэнги хүндэ байба ха. «Яагаа ехэ алта мүнгэн гэшэб?! Ямар аргаар энээниень гартаа оруулалтайб?» гэжэ Шобдог баян хомхойрхожо:

— Би шамда туһалһуу! Гансал алта мүнгэ харамгүй түлэхэш! — гэбэ.

— Нэгэ хүнэг алта үгэхэб. Энээниием гэртэм хүргэлсэжэ үгыт даа, — гэбэ Мэхэтэй Мэргэн.

Тэрэ торхоёо хоюулан мухарюулан саашаа ябажа, нэгэ голой эрьедэ хүрөөд байтараа, Шобдог баян Мэхэтэй Мэргэниие уһа руу түлхин унагаажархиба. Тэрэнэй уһанда шэнгэжэ урдашахые хаража байд гээд, Шобдог баян мүнөөхи торхыень шугы руу мухарюулжа нюужархёод, мориндоо мордожо, гэр тээшээ харайлгашаба.

Мэхэтэй Мэргэн уһанай урасхалда абтан нилээд холо урдажа, эрьедэ гараад, хубсаһаа бажуужа үмдөөд, саашаа гэшхэлшэбэ.

Шобдог баян гэртээ ерэнээр, хэдэн зарасанараа абажа, сар тэргээр мүнөөхи нюужархиһан торходоо ерэбэ.

Тэрэ торхоёо гэртээ абаашаад нээжэ үзэхэдэнь, тэрээн сооһоо сула элһэн адхаршалай.

Шобдог баян баһал Мэхэтэй Мэргэндэ мэхэлэгдэбэшье, тэрэниие уһа руу түлхижэ алааб гэжэ һанаһан тула

сэдьхэлээ хананги үлэбэ.

Тээд хэды хоноһон хойно Шобдог баянай харьяата нютаг ошоходонь, Мэхэтэй Мэргэн мэндэ амгалан ябажа ябаба ха.

— Шамай уһа руу шиихажа алаа һэмнэйб! Хаанаһаа бии болоод ябанабши? — гэжэ Шобдог баян үнэхөөр гайхашаба.

— Уһа руу шиихаһантнайл хүрөө гээшэ. Уһа руу унаһаар сэхэл лусад хаанай орондо орошооб. Шобдог баянһаа бэлэг танда асарааб гэжэ, лусад хаанда зуунай сагаан мүнгэ үгэнэмни, тэрэ ехэл баярлаа гээшэ. Баярлаһандаа намайе хүндэ ямбаар угтажа, шабар домбо бэлэг үгөөд, эрье дээрэ гаргаа. Танда лусад хаан ута наһа, үнэр жаргал юрөөжэ, эрдэни шулуун бэлэг эльгээнэ һэн, — гээд Мэхэтэй Мэргэн тэрээндэ ногоон үнгэтэй эрхын шэнээхэн шулуу һарбайба. Шобдог баян тэрэ шулуунь абажа, айхабтар олзуурхан хармаандаа хэжэ:

— Энэ юун домбо гээшэб? — гэжэ һонирхобо.

— Гурба хоноод хүбшын эхинэй булагай адагта ерээрэйт. Тиихэдээ энэ домбын эди шэдиие мэдэхэт, — гээд Мэхэтэй Мэргэн домбоо һугабшалаад ябашаба.

Гурба хоноод, Шобдог баянай хүбшын эхинэй булагай адагта ерэхэдэнь, Мэхэтэй Мэргэн тэрэниие хүлээжэ байба ха.

Мэхэтэй Мэргэн газарта булаад байһан шабар домбоёо һугалжа, халитарнь хэгдэһэн хашарһа мүнгэ арһан туулмагта хэжэ:

— Хараба бэээт. Шабар домбын эди шэдинь энэл даа. Нарын юһэндэ лусад хаан энэ булагай адагта ерэжэ сэнгэдэг юм. Тиихэдэнь шабар домбоёо газарта зоожо, гурбан үдэр, гурбан һүни соромшые гэнгүй һахихадам, лусад хаан домбоорни дүүрэн алта мүнгэ, субад эрдэни хэжэ үгэнэл даа, — гэбэ.

Тиигэжэ хэлэхэдэнь, Шобдог баян шабар домбодонь хорхойтожо:

— Намда энээнээ худалда. Шамда арбан сар, арбан

наамхай үнээ, зуун хони үгэхэб, — гэбэ.

Мэхэтэй Мэргэн зүбшөөжэ:

— Үглөөдэр арбан сараа, арбан наамхай үнээгээ, зуун хониёо туужа ерээрэйт. Тиихэдэтнай шэдитэ домбоёо танда үгэхэб, — гэбэ.

Үглөөдэрын Шобдог баян арбан сар, арбан наамхай үнээ, зуун хони асаржа үгөөд, Мэхэтэй Мэргэнэй шабар домбо абаба ха.

Нүгөөдэ харын юһэндэ Шобдог баян шабар домбо абажа, хүбшын эхинэй булагай адагта ерэжэ, газарта зоогоод, гурбан хүни соромшые гэнгүй нахижа нууба. Тээд шабар домбоёо абахадань, тэрэнь хооһон зандаал байба ха. Мэхэтэй Мэргэндэ дахин мэхэлэгдэһэнээ мэдэжэ, Шобдог баян хара буужа, үнөөгөө абахаа тэрээндэ гүйлгэжэ ошобо.

— Шабар домбоор намайе мэхэлээш. харын юһэндэ булагай адагта ошожо, гурбан үдэр, гурбан хүни соромшые гэнгүй нахижа нууһамни, домбо соом хохоршые сагаан ороогүй. Үтэр арбан сар, арбан наамхай үнээдым, зуун хонидым бусаа! — гэжэ Шобдог баян Мэхэтэй Мэргэндэ сухалдаба.

— Та нүгэл хэжэрхиһэн байгаа хат. Нүгэл хэһэн хүнэй энэ домбо абабалынь, хохоршые сагаа үгэхэгүйб гэжэ лусад хаан хэлээ һэн. Наймаа хэжэрхёод, буршажа байха болоболтнай, нүгэлтнай үшөө ехэ болошохо. Буян хэжэ, нүгэлөө сагаалаад, домбоёо абажа дахин ошооройт. Одоо тиихэдэтнай домбоортнай халитар алта мүнгэ хэжэ үгэхэ байха, — гэбэ Мэхэтэй Мэргэн.

Шобдог баян тэрэнэй үгэдэ амаа хаагдажа, хооһоор бусаха баатай болобо ха.

Тиигэжэ Мэхэтэй Мэргэн хүбэлгэн һонор ухаагаараа баяд ноёдые торгожо, үгытэй ядуу зониие тэдхэжэ, үни удаан жаргажа нуугаа бэлэй.

ҮНШЭН БАСАГАН ХУН ШУБУУН ХОЁР

Үбгэ намган хоёр ганса басагатай байба ха.

Гэнтэ намганинь хүндэ үбшэндэ нэрбэгдэжэ, наһа барашаба. намгаа хүдөөлүүлһэнэйнгээ һүүлээр тэрэ хүн хоёрдохиео намга абаба.

Хоёрдохи намганинь түрүүшээр ганса басагандань мээхэй уриханаар хандадаг байһан аад, өөрөө басага түрэнһөөр, нүгөөдээ харшалдаг, газашалдаг болобо.

Үншэн басаган гэртэхи бүхы ажалаа хэдэг, үхэр малаа харадаг, үнөөдээ һаадаг байба.

Нэгэтэ үншэн басаганай үхэрнүүдээ бэлшээридэ гаргажа ябахадань, хээрын тунга ногоон соо шубуунай томо сагаан үндэгэн хэбтэбэ.

Үншэн басаган тэрэ үндэгэ гэртээ асаржа, үндэгэдөө дараһан тахья доро хэжэрхибэ.

Тэрэ үндэгэн сооһоо гараһан дальбараань түргэн далижажа, хун шубуунай түхэлтэй болобо ха.

Хун шубуун үншэн басаганай ябаһан газарта дахаад халахаяа болибо. Басаганай уһанда ошоходо, тэрэ хойноһоонь дахалдан ошожо, голой уһан соо удаан тамардаг һэн.

Хойто эхэнь басаганай хун шубуутай нүхэсэхые харахадаа ехээр уурлажа: «Залхуу басаганшни ажалаа хэхэгүй, шубуу дахаад зайгуултана. Тэрэ шубууень алажа хая саашань», — гэжэ эсэгэдэнь хоблон гэмэрдэг һэн ха.

Тиихэдэнь эсэгэнь басагаяа хараадаг, заримдаа ташуураар шабхадаадшье абадаг һаа, хун шубууень алахаа зүрхэсэдэггүй байгаа.

Теэд хойто эхэнь басаганһаа һалан һандангүй:

— Ши тэрэ шубуугаа мэнэ гэнээр холо абаашажа хая. Үгы һааш, хүзүүень булга мушхуулхаб, — гэжэ занаад, намнажаржиба.

Үншэн басаган яахашье аргаа халахадаа, хун шубуугаа тэбэрижэ, хадын саадахи нуурай эрьедэ ошоод, гашуудалтайгаар уйлажа оробо.

Тэрэнэй уйлажа байхада, гэнтэ хун шубуунинь хүнэй хэлээр асууба ха:

— Хайрата ханими, юундэ уйдхарай нёлбоһо адхабаш?

— Уйдхарай нёлбоһо адхангүй яхабиб. Хойто эхэми шамайе холо абаашажа хая, үгы һааш хүзүүешни булга мушхуулжаб гээ. Аргаяа һалахадаа шамаяа эндэ асараад, орхижо ошохо гэхэдээ, хахасажа ядан уйланаб, — гэбэ үншэн басаган.

— Хойто эхэш шамда наһан соош амар заяа үзүүлхэгүй. Үншэн шамай үмэгшөлхэ хүн үлгэн дэлхэй дээрэ олдохол байха. Минии нюрган дээрэ һуули. Ябая. Шинии зол жаргал бэдэрэе, — гэбэ хун шубуун.

Үншэн басаган хун шубуунай үгэ дуулажа, нюрган дээрэнь һуугаадхиба.

Тэдэнэр замдаа хэдэн үдэр ниидэжэ, олон ондоо орьёл торьёл уула хадануудые дабажа, үргэн сэлюун уһа голнуудые гаталжа, үндэр уулын үбэртэхэнэ орбойһон урсахан гэрэй газраа ерэжэ буушаба.

— Шинии зол жаргалшни энэл гэртэ байха. Мүнөө хоюулан хахасаха сагнай болобо. Бишни хаанай хүбүүнби. Агнуурида гараад хээрэ хоножо байхадам, шолмос ахэнэр намайе хорложо, үндэгэн болгожо, туулмаг соо хээд ябатараа гээжэрхихэн юм. Тиихэдэнь ши намайе оложо, тахяада даруулаа бэлэйш. Һайнши даа, басаган! Намайе абарһыеш мартахагүйб, — гээд, хун шубуун агаарта дэгдэжэ, үншэн басаганай дээгүүр гурба дахин эрьелдэжэ ниидээд, зүүнэй зүг барин саашалшалай.

Үншэн басаганай урсахан гэртэ ороходонь, үбгэн хүгшэн хоёр уйлалдажа һуубад. Басаган тэдэниие хайрлажа:

— Таанар яахадаа уйлалдана гээшэбта? Хэлэжэ хэшээгьт, танда туһалхашье ааламби, — гэбэ.

Үбгэн хүгшэн хоёр тэрэнэй урихан үгэһөө уйлалдахаяа болин:

— Ганса басагамнай гурбан жэлэй саада тээ наһа барашоо һэн. Үтэлжэ нэтэрхэдэмнай хэн харууһалха гээшэб гэжэ бидэ хоёр үдэр бүри иигэжэ уйлалдадаг зомди. Яагаа урихан налархай үгэтэй басагамши? Хаанаһаа ябанабши?

— гэбэд.

Үншэн басаган үбгэн хүгшэн хоёрто өөрынгөө ябадалыг хөөрөжэ үгэбэ.

Үншэн басаганай тулижа ябаһыг мэдэхэдээ:

— Ши манай басаган боло. Манайда шамайг харшалха, харааха хүн байхагүй. Дуран соогоол байхаш, — гэжэ үбгэн хүгшэн хоёр тэрэниг аргадабад.

Үншэн басаган үбгэн хүгшэн хоёрой басаган боложо, гэртэхи газаахиень өөдэ татан, ан-бунхан һуудаг болобо.

Үншэн басаганһаа хahasан хун шубуун хаан эсэгийнгээ ордоной газаа буужа, сэсэрлиг соохи мүнхэ булагһаа хүртэхэтээ хамта, үнэн бээ бээлүүлжэ, үндэр багжагар бээтэй, урихан сэбэрхэн шарайтай хаан хүбүүн болошобо.

Хаан хүбүүнэй эсэгэдээ ороходонь, эсэгэнь тэрэниг баяртайгаар угтажа, ябаһан ябадалыг нураба.

Хаан хүбүүн эсэгэдээ ябаһан ябадалаа хөөрөжэ, үншэн басагантай гэрлэхэ зүбшөөл үгэхыень гуйба. Эсэгэнь тэрэнэй гуйхада:

— Үншэн басагантай гэрлэхыеш шамда зүбшөөхэшье һэм. Теэд шини гурбатайхан байхадаш хүршэ хаантаяа худа ураг болохо гэжэ хэб хэлсэжэ, хэтэ хутага андалдаһан хүм. Тэрэниг мэхэлээ һаа, зүндөө дайсантай болохолди, — гэбэ.

Теэд хаан хүбүүн эсэгээ үгэдөө оруулхыг оролдон:

— Хүршэ хаанайнгаа басага оройдоошье хараагүй һэмнэйб. Тэрэнэй ямар нюур шарайтай байһыг мэдэнгүйлби. Харин ами бээем абарһан үншэн басаганда дурлашооб, — гэбэ.

Эсэгэнь хүбүүндээ эрид таһа арсажа ядаад, бодолгото болон үлэбэ.

Хэды хоноһон хойно тэрэ хаан худа ураг орохо гэлсэһэн хүршэ хаанаа, хүбүүень абарһан үншэн басаганай байрлаһан үбгэжөөлыг ордондоо уриба ха.

— Тэрэ ороһон байдалда орошоод, зангилаан тайлажа ядашоод байнаб. Дэлхэй дээрэ эгээн хурдан юун гэшэб? Энэ асуудалдам зүб харюусаһан нэгэнтэйтнай худа

ураг болохоор шийдэнхэйб.

Иимэ асуудал табихадаа, тэрэ хаан: “Хүршэ хаамни энээндэ харюусажа ядахагүй, харин үншэн басаганай байрлаһан үбгэжөөл зүб харюусажа шадахагүй ха» гэжэ ханаа һэн. Хүршэ хаанинь удаан бодоһонойнгоо һүүлээр:

— Дэлхэй дээрэ эгээн хурдан гэхэдэ: байда илаһан баатарайм годли хурдан, — гэбэ.

Үншэн басагатай үбгэжөөл иигэжэ харюусаба:

— Дэлхэй дээрэ хүнэй ухаанһаа хурдан юумэн байхагүй.

Тэндэ байһан зон баран тэрэ үбгэжөөлэй харюу яаха аргагүй зүбтэ тоолобод.

Тиихэдэнь мүнөөхи хаан тэдэ хоёрто асуудалаа табиба:

— Дэлхэй дээрэ эгээн зөөлэн юун бэ?

Хүршэ хаанинь нилээд бодолгото боложо:

— Хатанайм уралһаа зөөлөхөн юумэн дэлхэй дээрэ олдохогүй ха даа, — гэбэ.

Үншэн басаганай байдаг үбгэжөөл иигэжэ харюусаба:

— Дэлхэй дээрэ хүнэй гарһаа зөөлэн юумэн байхагүй.

Тиигэжэ харюусахадань, хаан тэрээнһээ асууба ха:

— Юундэ тиигэжэ һананабши?

— Юундэб гэхэдэ, газарта унахадаа урид лэ гараараа тулахые оролдодог гээшэ. Тиимэһээ хүнэй гарһаа зөөлэн юумэн дэлхэй дээрэ үгыл даа, — гэбэ үбгэжөөл.

Тэндэ байһан зон тэрэнэй үгэ баһал зүбшөөбэд.

Тиихэдэнь мүнөөхи хаан тэдэ хоёрто гурбадахи асуудалаа табиба:

— Дэлхэй дээрэ эгээн амтатай юун бэ?

Хүршэ хаанинь удаан шэбшэжэ үзөөд:

— Минии ордоной сэсэглигтэ ургадаг жэмэсһээ амтатай юумэн дэлхэй дээрэ олдохогүй ха, — гэбэ.

Үншэн басагатай үбгэжөөл иигэжэ харюусаба:

— Дэлхэй дээрэ хүнэй нойрһоо амтатай юумэн үгы юм.

Тэндэ байһан зон үбгэжөөлэй харюу баран зүбшөөбэд.

Хүршэ хаанинь сэсэ буляалдаанда үгытэй үбгэжөөлдэ булигдажа, эшэһэн гайханандаа абяагүйхэн гаража ошохо баатай болобо.

Хаантай худа ураг орохо болоһон сэсэн үбгэжөөл гэртээ бусажа, үншэн басагандаа баяртай мэдээ дуулгаба.

Үншэн басаган хаан хүбүүн хоёр гэрлэжэ, нахиима найр, хотоймо түрэ хэбэ.

Хаан хүбүүнэй һамган болоһон үншэн басаган мүнөөхи үбгэн хүгшэн хоёроо үргэн тэдхэжэ, үнэр баян жаргажа һуугаа бэлэй.

ГАЙТАҢАН НЭГЭ БАЯН

Урдын эртэ сагта нэгэ баян хүн ажаһууһан юм ха.

Үл залгаха эдээ хоолой үлөөдөһэ дутаадаһа гү, али хахархай һалангир хубсаһа хунараа халааһалха бүдэй үртэнэ гуйжа зарасанарайнгаа ерэхэдэнь: «Түү маагты, үшөө энээндэ һанаатай гүт?» — гэжэ тэрэ һалаабша табин, тэдэниие оро һаегүй намнадаг байһан юм гэхэ.

Нэгэтэ тэрэ баян шал һогтошоод, хүршэ баянайдаа ошобо ха. Юуб гэхэдэ, хүршэ баяниинь тэрэнэй тэнэг хүбүүндэ ганса басагаяа хадамнахаа огто таһа арсаһан байгаа. Тиигээд лэ тэрэ хүршөһөөнь үһөө нэхэжэ, һайн мууень тооложо үгөөд, бардам нюуртань һалаабша табяад ерэхэ юм байна гэжэ һэнгэргүйгөөр шиидээ бэлэй.

Тэрэнэй хүршынгөө газар хүрэжэ ерэхэдэнь, хүршэнь ямаан даха үмдэжэрхинхэй юумэ шаргынгаа хажууда юушьеб хэжэ, бүхэр-бүхэр хүдэлхэдэл болобо ха. Һогтуу баян тэрээндэ дүтэлжэ: «Ши, муу нохойн дагадха, үшөө минии хүбүүнһээ мяалагар басагаяа харамнаагши?! Түү маа, энээниие хүхэжэ бай!» — гээд, һалаабшайа һарбайһанииншье тэрэл һэн бээ.

Һогтуу баянай ерэжэ ябахые хараад, хүршэ баяниинь уяатай байһан зуудаг нохойгоо табижархиһан байгаа. Үлэн нохойнь уяанһаа мултархадаа, баярлажа һүүлээ шарбалзан, энэ тэрэ юумэ унхидан шэншэжэ ябаһаар, шаргада няалдаһан шуһанай амта абаад, тэрээнээ долёоно эхилээ һэн.

Эгээл тэрэ үедэнь һогтуу баян тэрэнэй хажууда ерэжэ,

ямаан дахаяа үмдэһэн хүршэмни байна гэжэ халаабша табижа байһаар, зуудаг нохойдонь баруун гарайнгаа сарбууе таһа хазуулһан юм гэлсэдэг.

ҺАЙРХУУ БАЯН

Урда сагта нэгэ баян хүн ажаһууһан юм гэхэ. Тэрэ баян уг гарбалаараа, адуу малаараа, эд зөөрөөрээ омогорхон һайрхадаг байба ха. Үшөө тэрэ тэндэхи шадарайнгаа ой тайгада амидардаг ан арьяатадые хуу мэдэдэгби, бүхы ангуудай хойноһоо агнажа үзэһэн хүмби гэдэг байба. Тэрэнь багадаад, ой тайгада байрладаг бүхы ангуудай, шубуу шонхорой мяха танидаг, үнэрөөрнь илгаруулжа шададаг хүмби гэжэ тэрэ баян хөөрэдэг байба ха.

Дүрбэн ангуушад һайрхуу баянай агнажа гараһы мэдээд, тэрэ заатагүй маанадай отогто ерэхэ байха гэлсэбэ. Ой тайгада байрладаг бүхы ангуудай, шубуу шонхорой мяха танидаг, үнэрөөрнь илгаруулжа шададагби гэжэ баян нээрээ хэлэдэг юм аа гү, шалгажа үзээлши гэлдэн, ангуушад турлааг алажа, үдэ нооһыень зулгаажа, толгой һабарыень тайража, уута соогоо нюугаад, шулгалһан турлаагайнгаа мяха тэрэ зандань модондо шорложо, түүдэгэй галда шараад байбад.

— Таамнай наһан соогоо тоолошогүй олон һойр алажа, мяха шүлыень эдижэ уужа үзэһэн хүн бэээт даа. Мүнөөдэр бидэ хоёр һойр алажа, нэгыень өөһэдөө эдижэрхёобди. Харин та амандаа хэцэгтэй хүн байнат. Энээхэн шүүһэтэйнь шараһан һойрой мяха хүртэжэрхигты! — гэжэ хэлээд, тэдэнэр турлаагайнгаа мяха тэрээндэ һарбайбад. Һайрхуу баян һарбайһан турлаагайнь мяха абажа:

— Одоо битнай наһан соогоо тархиингаа үһэнһөө олон һойр алажа, шүүһэтэй тарган мяхыень яһалашье шэмэжэ үзэһэн хүн байхаб. Үдэршын газарһаа шанагдажа гү, али шарагдажа байһан мяханай үнэр унхидаж мэдэдэг хүм. Мүнөө эгээл тиимэ үнэр абаад ерээ һэм! — гэжэ хүхин

хөөрэн нуужа, яһыень мүлжэжэ байжа дууһан эдижэрхибэ.

Тэрэнэй эдеэлжэ дүүргэнэнэй һүүлээр:

— Зай, хэр амтатай һойр байбаб? — гэжэ дүрбэн ангуушад тэрээнһээ асууба.

— Хэлээ таһа хазажархимаар амтатай, тарган мяхатай һойр байбал. Намда иимэ тарган һойрнууд олоороо дайралдахаа яанаб! — гэжэ һайрхуу баян хорхойтобо.

Дүрбэн ангуушад нюур нюураа харалсан, турлаагайнгаа үдэ далиие, толгой һабарые уута сооһоонь гаргажа:

— Энэл даа мүнөө эдигэн шубуунайтай үдэ дали! — гэлдэжэ, тэдээнээ һайрхуу баянда үгэбэд.

Турлаагай үдэ дали, толгой, һабар хараһаар, һайрхуу баян ангуушадта мэхэлэгдэнэнээ мэдэжэ:

— Таанар намай юундэ гасаалба гэшэбта? — гэжэ үг-маг дуугаржа нуутараа тэсэнгүй ойгоо гутажа, эдигэн мяхаа бөөлжэжэ хаяба.

Тэрэ гэнээр һайрхуу баян ой тайгада байрладаг бүхы ангуудай, шубуу шонхорой мяха танидаг, үнэрөөрнь илгаруулжа шададаг хүм гэжэ хүнүүдтэ һайрхахаяа болёо һэн ха.

ХАРУУ БАЯН

Хүнүүдһээ юумэ абаха болоходоо амаа тамшаан, альгаа тодон, араатын һүүлээр эльбэн байдаг нэгэ баян ажаһууба ха.

Тээд тэрээнһээ хүнүүдэй юумэ эрижэ, гуйжа ерэхэдэнь, тэрэ баян анираа хатан, газар гэтэшоод, һужал һуудаг һэн.

Тиибэшье тэрэ хүнүүдтэй боосоо хэхэ дуратай бэлэй. Хизааргүй харуу хитүү дээрэнһээ тэрэ баян ямаршье хүнтэй боосоо хэхэдээ, нэгэтэшье эд зөөриее, алта мүнгээе табидаггүй байба.

Мүнгэ алтаяа, эд зөөриее өөрынгөө бэеһээ дээгүүр сэгнэдэг хадаа харуу баян боосоондо гарайнгаа хургануудые табидаг һэн ха. Тиихэдээ тэрэ боосоогоо ходо шүүжэ, хэдэн зуун түхэриг мүнгэ, хэдэн зуугаад мори,

сарнуудыг абаярхидаг бэлэй. Тийхэдээ тэрэ хомхой хараганаандаа баясажа; «Гарайнгаа гансахан хургахание табижа үгөөд, мүнгэ алта, мори сар шүүжэрхихэдэ багал олзотой юм байнал!» гэжэ олзуурхадаг байба ха.

Боосоогоо эдихэ тумаа баян улам шунахайржа, холо ойрын нютагуудаар ябажа, боосолдохо хүнүүдыг бэдэрдэг болобо.

Тийхээр тэрэнэй аза талааниинь буруутаж, боосоо хэхэ бүридөөл алдаярхидаг болобо ха. Боосоогоо алда алдаһаар, тэрэ хоёр гарайнгаа бүхы хургадыг тайруулжа бараба.

Бүхы хургадаа алдаад байхадань, түрүүшээр боосоонуудта шүүжэ абаян хамаг мори сарнуудыг, хони ямаануудыг хээрын хүхэ шоно зоогложорхибо. Боосоогоор шүүжэ, хайрсагтаа хадагалһан бүхы мүнгиг хулганаан хуу мэрэжэрхихэн байба.

Тийхэдэнг харуу баян хара буужа, уйдхар гашуудалда дарагдажа, хээрын хүхэ шонын хоол болошохо адуу малай түлөө, хулганаанай шүдэнэй зохолгоон болошохо алта мүнгэнэй түлөө ямаршье эд зөөрээр сэгнэшгүй хоёр гарайнгаа хургадыг алдаһанаа ойлгобо. Ойлгоходоо, хургадаа шаналжа, үхибүүн шэнгээр уйлаба. Уйлажа һуухадаа: «Хойшодоо хүнүүдэй мэшээг алташье үгөө һань, боосолдохогүйб!» — гэжэ харуу баян ама алдаба гэхэ.

Тэрээн тухайн нютагийн нэгэ шогууша үбгэн дуулаад, харуу баянтай боосолдохогёо ерэбэ ха.

Шогууша үбгэн харуу баянтай хөөрэлдэжэ байха үедөө һийлэмэл мүнгэн толгойтой, зандан модон шүбүүгтэй гаһаяа нэрэжэ, тэрээндэ һарбайн:

— Жагар оронһоо ябаһан нэгэ наймаашанһаа энэ гаһа худалдажа абааб. Энэ гаһаараа тамхи татахадам булай амтатай шэнги байдаг. Ташье энэ гаһаар татажа үзыт, — гэбэ.

Харуу баян шогууша үбгэнэй гаһаар татажа үзөөд, тэрээндэнг хорхойтожо:

— Ши энэ гаһаяа намда худалда! — гэбэ.

— Мори сарааршье, алга мүнгөөршье худалдаха гааһан бэцэл даа. Хамаагүй, энэ гааһаяа боосоондо табиha нэм. Боосолдоё! Боосоогоо эдибэл, гааһыем абаарай! Боосоогоо алдабалш, би шини нэгэ шэхые тайража хаяхаб! —гэбэ шогууша үбгэн.

Тэрэнэй ниилэмэл мүнгэн толгойтой, зандан модон шүбүүгтэй гааһанда хорхойтоһон харуу баян бээе барингүй үрөөһэн шэхээе табижа боосолдобо ха.

Тиихэдээ харуу баян баһал боосоогоо алдажа, шогууша үбгэндэ нэгэ шэхээе тайруулаа юм нэн ха.

ХИЛАР ШАНДАГАН

Ута шэхэшэдэй ехэ найр боложо, уряалаар ерэнэн хилар шандаган шал ногтошобо ха.

— Үүри, гэртэшни хүргэхэмни гү, али эндээ унтаж, тэлэрээд ошохошни гү? — гэжэ хани шандагадайнгаа асуухада:

— Үгы даа, гэртээ дүнгэжэ хүрэхэл байхаб, — гэжэ хилар шандаган найрхаад, гэр байра тээшээ халирба гэжэ.

Тиин тэрэ буртаг бургааһад, шэдхэ шэрэнги соогуур төөрин түнэн ябатараа, хамараараа газар хадхажа унаад, дороо унташаба ха.

Энэ үедэ олзо бэдэржэ ябаһан үлэн шоно хилар шандаганай халуун мүртэ орожо, тэрэнэй хойноһоо мүшхэжэ ороо нэн. Уданшьегүй тэрэ шоно унтаж хэбтэнэн шандаган дээрэ буужа:

— Оо, бэлэн олзо хэбтэнэл! — гэжэ баярлан, тэрэниие гансата үмхөөд залгижархиха һанаатай, шандаганай толгойдо хоншоороо дүтэлүүлээдхибэ. Нэгэ унхидаад, гэдэргээ сухарижа: — Пэйш! ногтуул! Яагаа бузар гэшэб! Тиигэбэшье миниил гэдэнэн соо орохош даа. Гансал ногтуушни гараг, — гээд, бээдээ найданги шоно ондоо жэжэ божо олзо оложорхино аа гүб гэжэ хомхойрон, ойро тойрон зайгуултахаяа ябашана.

Тэрэ шонын ябаһанай удаа унишье болонгүй хоёрдохи

шоно хилар шандаганда тулажа ерэбэ ха. Шандагые үнэрдэжэ үзөөд:

— М-даа, мяхан һогтуул! Золигшни хаана иигэтэрээ архи зоогложорхёо гээшэб?! Ягаашье хашартай юм даа. Һогтуугайнь гаратар хүлээхэ баатай болоно гүб. Һэрихэдэнь голынь гаратарынь айлгаад лэ, эдижэрхихэ юм байна, — гэжэ хэлээд, тэрэ шандаганай хажуудахана һушаба.

Нэгэдэхи шоно бусажа ерэн сасуу:

— Энэ минии олзые яахаа һахина гээшэбши?! Шархья хатаагаагүйдөө арил эндэһээ! — гэжэ һоёо шүдэнүүдээ хабиран ганирба.

— Хари, юрэдөө, хэмнай түрүүн шархья хатаагша ааб! Үшөө хаража үзэхэбди! — гэжэ хоёрдохи шоно урдаһаань хэрүүлхэн үһэрхэбэ.

Урагшагүй хооһоор зайгуулгажа ерэһэн шоно уур сухал боложо, шүдэ амаа хабиран, һоёонуудаа ирзайлгажа, хоёрдохи шонодоо аһашаба.

Тэрэ дары олзо буляалдаһан шононуудай галзуу тулалдаан эхилшэбэ гэхэ.

Хурса һоёонуудай ташаганаха абьянһаа, хоёр шонын аржаланалдаһан гангиналдаанһаа хилар шандаган һэришэлэй.

Газарта носолдожо хэбтэһэн хоёр шоные харахадаа, шандаганай зүрхэн амаараа гарашан алдаба. «Ай, зайлуулдаа!..» гэжэ тэрэ һалганан шэшэрһээр, өөрөөшье мэдэнгүй саашаа һолжоржо эхилбэ. Һолжор һолжорһоор нүүлын саагуур орошобо. Тэндээ зогсожо, халта шагнаархажэ үзөөд, аймхай шандаган үлэ мэдэг зориг орожо, ой тайгын гүн руу тэрьелжэ арилаа һэн.

Хоёр шонын нэгэ мэдэхэдэнь, унтажэ байһан шандаганинь байрадаа байбагүй. Шононууд һэр-мэр гэлдэжэ, ойро тойрон ябасагаажэ, хилар шандагаяа бэдэрээд, олохогүйдөө:

— Шил хэрүүл эхилжэ олзоһоом һалгабаш!

— Ши... ши!... — гэлдэн дахин арсалдажа, баһал

хэрэлдэшоо нэн ха.

Тиигэжэ хилар шандага буляалдажа, хоёр үлэн шоно бэе бээе абаха танаггүй болоторынь хазалсажархиан юм гэхэ.

ҮНЭГЭН ШАНДАГАН ХОЁР

Урдын эртэ сагта үнэгэн шандаган хоёр унаган нүхэд байһан юм ха.

Хангай уужам тала дайдаар, хүжэ тайгата хада улануудаар ябажа, үнэгэн шандаган хоёр ан амитадые мэхэлдэг, хулгай худал хэдэг байгаа.

Нэгэтэ тэдэ хоёр: «Хэмнай хулгай хэһэн тухайгаа түрүүлэн ондоо амитанда дуугаржархинаб, тэрэнэйнгээ ама хамар шуу нэтэ хазахабди», — гэжэ бэе бээынгээ үгэ абалсабад гэхэ.

Тиигээд тэдэнэр хаанай жэмэстэ сэсэрлиг соо орожо, шэнэ эдеэшөжэ байһан үлир жэмэс хулгайлба ха.

Хаанай сэсэрлигшэн болон түшэмэлнүүд хулгайшадай мур ула оложо ядаад, хооһон халаа нэн.

Тэрэнэй һүүлээр хэды хоноод байхада, шандаган хэлэ амаяа барингүй, хаанай жэмэстэ сэсэрлиг руу орожо, үлир жэмэс хулгайлһан тухайгаа шашаг шаазгайда хөөрэжэрхибэ ха.

Тиихэлээрнь шашаг шаазгай үнэгэн шандаган хоёрой хаанай жэмэстэ сэсэрлиг руу орожо, үлир жэмэс хулгайлһан тухайнь ой тайгын, тала дайдын ан амитадта, жэгүүртэ шубууд бүхэндэ хоблон тарааба.

Үнэгэн шандаган хоёрой хулгай хэдэг, мэхэ гохо гаргадаг байһые мэдэхэдээ, ан амитад, шубуу шонхор бүгэдөөрэн тэдэниие шоо үзэдэг, шобто харадаг болобо.

Тиихэдэнь орохо, гараха хүбэ нүхээ оложо ядаһан үнэгэн уур сухал боложо, хэлсээтэ ёһоороо шандаганай ама шуу хазахам гээд, алдажа хамарынь шуу нэтэ хазажархиба ха.

Тэрэ гэхээр шандаганай хамар нэтэрхэй ябадаг

болоһон юм гэлсэдэг.

Шандаганһаа хахасажа, гансаараа хулгай хэдэг, мэхэ гохо гаргадаг болоһон үнэгэн тэрэ гэнээр мэхэшэ үнэгэн гэжэ суутай болоо бэлэй.

ЗААБАРИША ЭЛЖЭГЭН

Эртын эртэ сагта элжэгэн мориндол адли, үндэр томо бээтэй, зохидхон гормон шэхэтэй байһан юм гэхэ.

Тиибэшье элжэгэн дүрбэн хүлтэй ан амитад бүхэндэ хургаал заабари үгэхэ дуратай һэн ха. Заримдаа хүнүүдтэшье хургаал хэлэжэ, заабари заршам заажа, өөрөө ехэл сэсэн, мэдэмэр, хүбэлгэн ухаатай амитан гээшэб гэжэ харуулхые оролдодог бэлэй.

Нэгэтэ элжэгэн замдаа ушарһан ан амитадта хургаал заабари үгэнөөр, уран оёдолшо эхэнэрэй хажууда хүрэжэ ерэбэ. Тэрэнэй оёжо байһан гутал хараад:

— Пэй, юундэ иимэ жалжагы гутал оёно гээшэбши! Мэнэ гэнээр энэ гуталаа хаяад, минии зааһанай ёһоор оёлши, — гэжэ элжэгэн тэрэниие хургажа оробо ха.

Ажалдань һаад тойбо хээд һалахагүйдэнь, уран оёдолшо эхэнэр элжэгэнэй хоёр шэхэнһээ татасагаагаад, гуталаараа сохижо намнаба.

Элжэгэн тэндэнһээ намнагдажа, түмэршэ дарханай хажууда ерэбэ. Дарханай хэжэ байһан анзаһа хараад:

— Хэлэниинь яагаа мохоо юм. Эшэнь дан богони, — гэжэ элжэгэн баһал заабари үгэжэ эхилбэ.

Түмэршэ дархан тэсэжэ ядахадаа, галда улайшаһан хабшагаа шүүрэжэ, элжэгэнэй хоёр шэхэ шэмхэжэ, һайсахан татаад намнажархиба.

Элжэгэн тэндэнһээ саашалжа, замдаа дайралдаһан хүн бүхэндэ хоёр шэхэнэйнгээ һунатарынь татуулаад лэ һалана. Тиһээр гэр барижа байһан хүнэй хажууда ерэбэ. Гэрыень хараад:

— Фү, яахаяа эды олон сонхо гаргаа гээшэбши! Нэгэл сонхо гаргаа һааш, болохо һэн, — гэжэ элжэгэн уран

барилгашанда дээрэлхэжэ оробо.

— Олон үхибүүдтэй айлда энэ гэр баринаб. Хүүгэд бүхэндэнь нэжээд сонхо хүртэхэ байха, — гэбэ уран барилгаша хүн.

Элжэгэн бүри нэтэржэ:

— Даншье хангай зайдан, уужам гэр баряаш. Хэмһээ хэтэрүү уужам гэр байра түхээрхэдэ нүгэлтэй, бөөдэ аюултай гэлсэгшэ. Энэ гэрээ задалжа, заахан гэр болголши, — гэжэ тэрээндэ заабарилба ха.

— Заахан гэр болго гэнэ гүш? Ши намда туһалыш даа, — гэбэ барилгашан.

— Хайшан гэжэ туһалхабиб? — гэбэ элжэгэн.

Барилгашан заабариша элжэгэ хажуудаа асаржа, гэрэйнгээ булан үргэжэ, забһартань тэрэнэй хоёр шэхэ хабшуулжа:

— Иигээд лэ нургаал заабари үгэхэдэш зохид болохо, — гээд булангаа табижархиба ха.

Хоёр шэхээ буланда хабшагдаһан элжэгэн барилгашанай мэхэдэ ороһоноо мэдэжэ, тэндэнээ мултархаа гэдэргээ зүдхэн үдхэлжэ, үгэ хүүрээ баража ороо һэн.

Барилгашан тэрэниие тэндэнь хэдэн һара байлгажа, хожомоо ан амитадта дээрэлхэхэгүйш, хүнүүдэй ажал хүдэлмэридэ һаад тойбо хэхэгүйш гэжэ үгыень абаад табяа һэн.

Тэрэ гэнээр лэ элжэгэн үрзэгэрхэн заахан бээтэй, үзэлэй муухай ута дэрбэн шэхэтэй, туруута амитад соогоо тлюурхан ухаатай болошоо юм ха.

АРГАТАЙ АЗАРГА

Атар ногооной тунгада бэлшэжэ ябаһан ама сагаан азарга арьяатан шоной дайралдашаба гэхэ.

Азаргыё хараһаар, сүүбэн шоно һоёо шүдэнүүдээ хабиржа, үһэ зүһөө үрзылгэн, тэрээн тээшэ хүрэхөө бэээ зэнэшэбэ.

— Шоно, шоно! Үүсэлэгдэхэ малай шуһые абадаг, үхэхэ хүнэй үгыг шагнадаг юм лэ. Ши урид намай шагналши. Тиигээд намда добтолоорой, — гэжэ сүүбэн шонодо азарга хандаба ха.

— Юу хэлэхээ һанаабши? Зай, хэлыш даа үхэхынгөө урда тээ, — гэжэ шоно дээрэлхэбэ.

— Дүрбэн хүлтэй амитадай дээдэ ноёндо шухала бэшэг абаашажа ябанаб. Намайе эдибэл, тэрэ бэшэг үндэр түрэлтэ ноёндо ши өөрөө хүргэжэ үгэхэ болонош, — гэбэ азарга.

— Үгы. Үгы, теэд тэрэ бэшэгээ хаанаа хээд ябанабши? Алим, намда харуулал даа, — гэбэ шоно.

— Тээ тэрэ һүүлдэмни хабшуулаатай ябана. Өөрөө дүтэлөөд харыш даа, — гэжэ азарга шонодо дурадхаба.

— Алим даа, ямар бэшэг гээшэб? — гэжэ шоно гайхаһаар азаргын һүүлдэ дүтэлэн ошобо ха.

Шонын хажуудаа дүтэлжэ ерэхэлээр, азарга бүхы шандаһаа агшаан зангидажа, арьяатанай тархи руу алдангүй үдхэлжэрхёо һэн.

Азаргын мэхэ гохо хүлээгээгүй ябаһан арьяатан шоно хорд гэхэ амигүй гэдэргээ тарайшаба ха.

Тиигэжэ тала дайдын уудам хээрэдэ туруута сэсэн азарга аюулта дайсанаа дараһан юм гэлсэдэг.

ДОЁОДОЙХОН ҮБГЭН

Доёодойхон үбгэн доён хубхай дала оложо, хамараа булга шаагаад, шуһаараа далаяа будаба гэхэ.

Тиигээд тэрэ хангай хара тогоотой айлда орожо далаяа һугабшалаад, гэртэ газар ябасагааба ха.

Гэрэй эзэн тэрэниие хайрлажа:

— Үбгэжөөл, та тэрэ хубхай дала һугабшалаад яахаяа зобоно гээшэбта? Хангай хара тогоон соомнай хэжэрхигты, — гэбэ.

— Хангай хара тогоонтнай далыем эдижэрхихэгүй юм гү? — гэбэ Доёодойхон үбгэн.

— Хэрбээ эдижэрхёо хаань, хамаагүй, хангай хара тогооемнай абаарайт, — гэбэ ха гэрэй эзэн.

— Зүйтэй юм байна, — гээд, Доёодойхон үбгэн доён хубхай далаяа хангай хара тогоон соонь хэбэ.

Үглөөгүүр болоходонь, доён хубхай далань үй бута хүрэшэһэн байба. Өөрөө хүни бодожо, хубхай далаяа үй бута сохижорхиһон Доёодойхон үбгэн:

— Хангай хара тогоонтнай далыем үй бута сохижорхёо. Энэ тогоогоо намда үгэгты! — гэжэ ганирба.

Тэрэ аилайхи Доёодойхон үбгэндэ хангай хара тогоогоо үгэхэ баатай болобо ха.

Доёодойхон үбгэн хангай хара тогооень абаад, ганса хара хонитой айлда оробо. Хангай хара тогоогоо һугабшалаад, гэртэ газраа ябасагааба ха.

Гэрэй эзэн тэрэниие хайрлаад:

— Үбгэжөөл, тэрэ тогоогоо тэндэ табижархигты, — гэбэ.

— Ганса хара хонинтнай тогооем эбдэжэрхихэгүй юм гү? — гэбэ Доёодойхон үбгэн.

— Эбдэжэрхёо хаань, ганса хара хонииемнай абаарай, — гэбэ гэрэй эзэн.

— Зүйтэй юм байна, — гээд, Доёодойхон үбгэн хангай хара тогоогоо үүдэнэйн хажууда табижархиба.

Үглөөгүүр бодоходонь, хангай хара тогоониинь бутаршанан байба. Өөрөө хүни бодожо, тогоогоо бута сохижорхиһон Доёодойхон үбгэн:

— Ганса хара хонинтнай тогооем эбдэжэрхёо. Хониёо намда үгэгты! — гэжэ ганирба ха.

Тэрэ аилайхи ганса хара хониёо Доёодойхон үбгэндэ үгэхэ баатай болобод.

Доёодойхон үбгэн ганса хара хониень абажа, зуун сагаан хонитой айлда оробо. Ганса хара хонёо хүтэлөөд, тэрэ аилай газраа гэртэ ябасагааба ха.

Гэрэй эзэн тэрэниие хайрлажа:

— Үбгэжөөл, та ганса хара хонёо зуун сагаан хонид соомнай табижархиит, — гэбэ.

— Зуун сагаан хонидтнай ганса хара хониём алажархихагүй юм гү? — гэбэ Доёодойхон үбгэн.

— Алажархёо һаань, зуун сагаан хониёмнай абаарай, — гэбэ гэрэй эзэн.

Доёодойхон үбгэн ганса хара хонёо зуун сагаан хонид соонь табижархиба.

Үглөөгүүр бодоходонь, ганса хара хонининь үхэшөөд байба. Өөрөө хүни бодожо, ганса хара хониео алаад, шуһаарнь зуун сагаан хонидыень будажархиһан Доёодойхон үбгэн:

— Зуун сагаан хонидтнай ганса хара хониём алажархёо. Зуун сагаан хонидоо намда үгэгты! — гэжэ ганирба ха.

Тэрэ айлайхи зуун сагаан хонидоо Доёодойхон үбгэндэ үгэхэ баатай болобод.

Доёодойхон үбгэн зуун сагаан хонидынь абажа, урдаа туугаад, харгыгаар дуулажа ябаба ха. Тэрэнэй урдаһаа нэгэ хүн ерэжэ:

— Эй, үбгэжөөл, байза, юун гэжэ дуулабат даа? — гэбэ.

— Зуун сагаан хонидоо алажа, мяхан болдог бодхожо, шуһан горхо урадхажа, арһан тала дэлгэхэм гэжэ дууланаб даа, — гэбэ Доёодойхон үбгэн.

— Заяандааш тиигэхэгүйш даа, үбгэжөөл. Дэмыл хоһоор дууланаш, — гэбэ ха уулзаһан хүн.

— Тиигээ һаам, юу үгэхэбши? — гэбэ Доёодойхон үбгэн.

— Хамаагүй, халюун дахаяа үгэхэб, — гэбэ уулзаһан хүн.

Доёодойхон үбгэн зуун сагаан хонидоо алажа, мяхан болдог бодхожо, шуһан горхо урадхажа, арһан тала дэлгэжэ, тэрэ хүнэй халюун даха абаба ха. Саашаа ябажа ябатараа хоёр басагатай айлда оробо. Тэрэ халюун дахаяа һугабшалаад, газар гэртэ ябасагааба ха.

Гэрэй эзэн тэрэниие хайрлажа:

— Үбгэжөөл, та тэрээхэн халюун дахаяа тэндэ табижархиит, — гэбэ.

— Дахыем хоёр басагадтнай хайшалжа, хахалжархихагүй юм гү? — гэбэ Доёодойхон үбгэн.

— Басагадаймнай дахыетнай хайшалжархёо хаань, хоёр басагыемнай абаарайт, — гэбэ гэрэй эзэн.

Доёодойхон үбгэн халюун дахаяа гэртэнь табижархиба.

Үглөөгүүр бодоходонь, халюун дахань таһар-удар хайшалагдашанхай байба. Өөрөө хүни бодожо, халюун дахаа хайшалжархиһан Доёодойхон үбгэн:

— Басагадтнай халюун дахыем таһара хайшалжархёо. Хоёр басагаяа намда үгэгты! — гэжэ ганирба ха.

Тэрэ айлайхи хоёр басагаяа Доёодойхон үбгэндэ үгэхэ баатай болобод.

Доёодойхон үбгэн хоёр басагыень абажа, гэртээ бусажа ерэбэ.

Хоёр басагад гүүнэй улаан бозо нэрэжэ, хатуу хара архи харьялгаба.

Доёодойхон үбгэн хоёр басагадай нэрэһэн хатуу хара архи уужа ногтоод, дуулажа оробо:

— Хооһон хубхай дала оложо, хангай хара тогоо абаа һэм. Хангай хара тогоогоо өөрөө эбдэжэрхёод, айлай ганса хара хони абаа һэм. Ганса хара хонёо өөрөө алажархёод, нэгэ айлай зуун сагаан хони абаа һэм. Зуун сагаан хонидоо алажа, мяхан болдог бодхожо, шуһан горхо урадхажа, арһан тала дэлгэхэм гэжэ нэгэ хүнтэй боосолдоод, боосоогоо эдижэ, халюун дахыень абаа һэм. Халюун дахаяа өөрөө хайшалжархёод, эдээхэн хоёр басагадтай болоо һэм. хи-хи-хи...

Одоо шадаал байнаб даа...

Доёодойхон үбгэнэй иигэжэ дуулахада, хоёр басагад тэрэнэй мэхэ гохые мэдэжэ, дары түргэн гэртээ харишабад ха.

Гансаараа үлэһэн Доёодойхон үбгэн дуугаа дуулажал һуугаа юм һэн гэхэ.

ХОНХООЛЖОХОН ХҮГШЭН

Хонхоолжихон хүгшэн хорин табан хонхинууртай, ерэн табан жэнгинүүртэй гоёлой зүүдхэлтэй юм һэн ха.

Нэгэтэ үнэгэн эзы тэрээндэ ерэжэ:

— Хонхоолжихон хүгшөө, хорин табан хонхинууртай, ерэн табан жэнгинүүртэй гоёлойнгоо зүүдхэл намда үгыш. Түбиин нүгөө захада түрэ болохонь. Тэрээндэ ошожо ерээд, зүүдхэлыш бусаахаб, — гэбэ.

Хонхоолжихон хүгшэн хорин табан хонхинууртай, ерэн табан жэнгинүүртэй гоёлойнгоо зүүдхэл үнэгэн эзыдэ үгөөд, гурбан жэл хүлеэбэ. Теэд үнэгэн эзы бусажа ерэхэ юм бэшэл даа. Хонхоолжихон хүгшэн үнэгэн эзыдэ мэхэлэгдэһэнээ мэдэжэ, хара бууһандаа уйлажа оробо. Тэрэнэй уйлажа нуухада, шаазгай гэртэнь орожо, шанага дээрэнь нуугаад:

— Хонхоолжихон хүгшөө, юүндэ уһа нюдэн болообши? — гэжэ асууба ха.

— Хорин табан хонхинууртай, ерэн табан жэнгинүүртэй гоёлойм зүүдхэлые үнэгэн эзы абажа, гурбан жэлэй саада тээ түбиин нүгөө захада түрэдэ ошоһон аад, бусанагүй, — гэбэ Хонхоолжихон хүгшэн.

— Би үнэгэн эзыдэ ошожо, зүүдхэлыш абажа ерэхүү, — гэбэ шаазгай.

Хонхоолжихон хүгшэн уурлажа:

— Шамда хоб хошоо зөөжэ шаханахаһаа ондоо шадал бии юм аал?! — гээд, шаазгайе намнажархиба.

Хонхоолжихон хүгшэнэй үнэгэндэ мэхэлэгдэһэндээ хара буужа, уйлажа байхадань, хирээ гэртэнь орожо, хэдэргэ дээрэнь нуугаад:

— Хонхоолжихон хүгшөө, юүндэ уһа нюдэн болообши? — гэжэ асууба ха.

Хонхоолжихон хүгшэн үнэгэн эзыдэ мэхэлэгдэһэнээ хөөрөжэ үгэбэ.

— Би үнэгэн эзыдэ ошожо, зүүдхэлыш абажа ерэхүү, — гэбэ хирээ.

Хонхоолжихон хүгшэн уурлажа:

— Жаран голые ото хаража, зоболго һэе бэдэрхэһээ

ондоо шадал шамда бии юм аал?! — гээд, хирээе намнажархиба.

Үнэгэн эзыдэ мэхэлэгдэһэн Хонхоолжихон хүгшэнэй уйлажа байхада, турлааг гэртэнь орожо, тулга дээрэнь һуугаад:

— Хонхоолжихон хүгшөө, юундэ уһа нюдэн болообши? — гэжэ асууба ха.

Хонхоолжихон хүгшөө үнэгэн эзыдэ мэхэлэгдэһэнээ хөөрөжэ үгэбэ.

— Би үнэгэн эзыдэ ошожо, зүүдхэлыш ябажа ерэхүү, — гэбэ турлааг.

Хонхоолжихон хүгшэн уурлажа:

— Бог шорой онгилхоһоо ондоо шадал шамда бии юм аал?! — гээд, турлаагые намнажархиба.

Үнэгэн эзыдэ мэхэлэгдэһэн Хонхоолжихон хүгшэнэй уйлажа байхада, алтан гургалдай гэртэнь орожо, аяга дээрэнь һуугаад:

— Хонхоолжихон хүгшөө, юундэ уһа нюдэн болообши? — гэжэ асууба ха.

Хонхоолжихон хүгшэн үнэгэн эзыдэ мэхэлэгдэһэнээ хөөрөжэ үгэбэ.

— Би үнэгэн эзыдэ ошожо, зүүдхэлыеш абажа ерэхүү, — гэбэ алтан гургалдай.

— Хайшан гэжэ үнэгэн эзыһээ зүүдхэлыем абахабши? — гэнэ Хонхоолжихон хүгшэн.

— Үглөөнэй улаан наранһаа үдэшын улаан наран болотор жэргэжэ, үнэгэн эзые унтуулаад, зүүдхэлыеш абажа ерэхэб, — гэбэ алтан гургалдай.

— Зай, тиихэ һаа, ошыш даа, — гэжэ Хонхоолжихон хүгшэн зүбшөөбэ ха.

Алтан гургалдай үнэгэн эзыдэ ошожо, үглөөнэй улаан наранһаа үдэшын улаан наран болотор жэргэжэ, үнэгэн эзые унтуулаад, хорин табан хонхинууртай, ерэн табан жэнгинүүртэй гоёлойнь зүүдхэлые Хонхоолжихон хүгшэндэ асаржа үгэбэ.

Хонхоолжихон хүгшэл алтан гургалдайда баясхалан

хүргэжэ, нэгэ туулмаг айрһа үгөөд:

— Бургааһанай үзүүртэ, халаада бү хуугаарай. Хан байсын хабтагай шулуун дээрэ хуужа эдээрэй, — гэжэ захиба.

Алтан гургалдай саашаа ниидэжэ ябатараа: «Бургааһанай үзүүртэ, халаада бү хуугаарай гэжэ Хонхоолжохон хүгшэн яахадаа хэлэбэ гээшэб?» гэжэ гайжаад, бургааһанай халаада хуун гэхэдээ, тэндээ хабшуулдажа үхэшэбэ ха.

Нэгэтэ Хонхоолжохон хүгшэн бургааһанай халаада хабшуулдажа үхэшэһэн алтан гургалдаие обёоржо, уйдхар гашуудалда дарагдан, уй-хай, уһа нюдэн болобо. Алтан гургалдаие алаһан аглаг дайдын бургааһадта уурлаһандаа, Атаахайн арбан гурбан ямаанда ошожо:

— Һэй, таанар мэнэ гэхээр энэ дайдын бургааһадай оройнуудые хуу эдижэрхигты! — гэжэ хашхарба.

— Эшэгэдээ хүхүүлжэ байнабди. Бургааһадай орой эдихэ сүлөөгүйбди, — гэжэ Атаахайн арбан гурбан ямаан урдаһаань харюусаба.

Хонхоолжохон хүгшэн Атаахайн арбан гурбан ямаадта уурлаһандаа, шонодто ошожо:

— Эй, таанар, гарюуһад, тэрэ Атаахайн арбан гурбан ямаадые эдижэ ерэгтыл даа, — гэбэ.

— Гүлгэдөө хүхүүлжэ байнабди. Атаахайн арбан гурбан ямаадые эдихэ сүлөөгүйбди, — гэжэ шононууд урдаһаань харюусаба.

Хонхоолжохон хүгшэн шононуудта уурлаһандаа, Атаахайн хүбүүдтэ ошожо:

— Эй, хүбүүд, таанар ошожо, ойн хүхэ шононуудые алажа ерэгтылши, — гэбэ.

— Бидэ наадажа байнабди. Ойн хүхэ шононуудые алаха сүлөөгүйбди, — гэжэ Атаахайн хүбүүд харюусаба.

Хонхоолжохон хүгшэн Атаахайн хүбүүдтэ уурлаһандаа, эсэгэдэнь ошожо:

— Атаахай үбгэжөөл, ши тэдэ хүбүүдээ һайса шабхадалши. Үгэ хүүрыем дууланагүй, — гэбэ.

— Хүбүүдээ шавхандахаа байтагай арьбангаа дааж ядаж байнаб, — гэж Атаахай харюусаба.

Хонхоолжихон хүгшэн Атаахай үбгэндэ уурлаһандаа, ама сагаан хулганаанда ошожо:

— Хулганаан, ши ошол даа, тэрэ Атаахай үбгэнэй арьбан найсахан хазажа ерэл даа, — гэбэ.

— Атаахай үбгэнэй арьбан хазаха сүлөөгүйб. Үбэлэйнгөө нөөсэ бэлдэжэ байнаб, — гэжэ ама сагаан хулганаан харюусаба.

Үгэ хүүрээ дуулгажа ядаһан Хонхоолжихон хүгшэн уураа ехээр хүрэжэ, хан байсын хабтагай шулуун дээрэ ерэжэ, хойшоо харан хашхаржа, хуаа тооһо хүдэлгэбэ, урагшаа харан хашхаржа ухаа тооһо хүдэлгэбэ, зүүлжээ эрьен хашхаржа, задатай шуурга буулгаба, баруулжаа эрьен хашхаржа, бороотой шуурга буулгаба.

Газар дайдые доһолгоһон галзуу дошхон шуурган соогуур Атаахайн арбан гурбан ямаад аглаг дайдын бургаһадай оройнуудые хуу эдибэ. Ойн хүхэ шононууд Атаахайн арбан гурбан ямаадые хуу эдибэ. Ама сагаан хулгана Атаахайн арьбан найсахан хазаба. Атаахай үбгэн хүбүүдээ найсахан сохибо.

Тииһэн яаһан хойнол Хонхоолжихон хүгшэн хан байсын хабсагайта хара оройһоо мүнхын уһа оложо, алтан гургалдайгаа сүршэн амидыруулжа, аглаг номин дайдадань табяа бэлэй.

ГУРГАЛДАЙ БҮБӨӨЛЖЭН ХОЁР

Урдын эртэ сагта, уужам тэнюун нютагта нэгэ үгытэй айлайхи Уран Гургалда гэжэ ганса басагатай байһан юм ха.

Тэрэ басаганиинь нара наран шэнги туяа толо сасаһан, үнжэгэн сэбэрхэн нюур шарайтай байхааа гадна, ойро дүтэшье үзэгдөө дуулдаагүй ирагуу найхан хоолойтой бэлэй.

Тэрэнэй ирагуу гоёор дуулан байхада, ан амитан нажан дуурадаг, жэгүүртэ шубууд дуугаа хуряан шагнадаг, ябаһан хүн нуужа шагнадаг, нууһан хүн хэбтэжэ шагнадаг, хэбтэһэн

хүн дууража шагнадаг, дуурахан хүн унтаж жаргадаг байба. Тэрэнэй ирагуу найхан аялга дуунай зэдэлхэдэ, хада улануудай саһан хайлажа, уһа голнууд үерлэдэг, үлгэн дэлхэйн үнгэ бүриин сэсэгүүд надхан һалбаржа, залаа дэнзэээ задардаг байгаа.

Үбгэн наһан болоһон эсэгынгээ наһа барахада, Уран Гургалда Охор баянай хони адуулжа, хүгшэн эжынгээ хоолой тэжээдэг болоо һэн.

Уран Гургалдын ирагуу найхан дууе Охор баянай олон тоото зарасанар шагнаха угаа дуратай бэлэй. Тэрэнэй аялга дуу шагнажа, ажалһаан һамшаад, баянай зарасанар гэм зэмэдэ орожо, яла ёнходо унадагыёе һэн ха. Уран Гургалдын дуулахыёе гансашыёе үгытэй ядуу зон шагнадаг бэшэ, мүн баяд ноёдшыёе шагнаха дуратай бэлэй.

Баяд ноёдой хүбүү басагадай барандаа Уран Гургалдын дуу шагнахаа ябашахадань, Охор баянай эрхэ монсог одхон басаган гансаардажа, уйдхар гашуудалда эзэлэгдэдэг байба. «Халаг, тэрээн шэнги ирагуу найхан хоолойтой байхаа яалайбиб» гэжэ ходол хорхойтодог, бээдээ голхордог һэн ха. Тиһээр баянай эрхэ монсог одхон басаган уран дууша үгытэй басаганда хоро үһөө һанадаг болобо. Теэд үгытэй басаганай уран найхан хоолойе булян абажа шадахагүй дээрэһээн тэрэ уран дууша басаганда ямар аргаар хоро хэхэ аабиб гэжэ мухар ухаагаа гүйлгэжэ, муу һанаа һанаалба ха. Тиһгээд тэрэ уран дууша басаганай ирагуу найхан хоолойе муудуулхаяа хоро уулгаха гэжэ шийдэбэ.

Тэрээн тухайнь Охор баянай нэгэ зараса басаган мэдээд, уран дууша басаганда үтэр түргэн дуулгаба. Уран дууша басаган баянай зараса басаган хоёр хоорондоо зүбшэжэ, баянай эрхэ монсог басаганай бэлдэһэн хорыёе өөртэнь уулгажархиха гэлсэбэд.

Нэгэтэ Охор баянай эрхэ монсог басаган уран дууша хонишон басага гэртээ урижа, хүнэй хоолой мөхитуулдаг хоротой аяга һарбайжа:

— Сүмбэр уулаһаа мүнхын хара аршаан залажа

асарааб. Хүртэжэрхилши! Хоолойшни бүри ходорхой хонгёо болохол, — гэбэ.

Тиин хоюулан нэжээд шаазан аягатай унда хүртэжэрхибэд.

Теэд хонишон басаганайнгаа ирагуу найхан хоолойе мохитуулжа шадааб гэжэ хүхихэн Охор баянай эрхэ монсог басаганай өөрэйнь хоолой мохитошобо гэхэ.

Харин уран дууша хонишон басаганиинь урданайхяараал ирагуу гоёор дуулажа, улад зоной дура сэдхэл буляаһаар лэ байба.

Уран дууша хонишон басаганда хоро үһөө һанажа байһаар, өөрынгөө бэлдэһэн хоро өөрөө уужа, һөөлдэнги мохитошохон хоолойтой боложо һалаһан Охор баянай эрхэ монсог одхон басаган уур суһалдаа бүтэжэ, зараса басагадһаан үһөөгөө абахын тула хара һаналаа хурсалжа оробо ха. Тиигээд гэртэхи зараса басагые намда хоро уулгажа, хоолойе мохитуулааш гэжэ хардаад, хара нүхэнэй оёорто хаюулба. Һүүлээрнь тэрэ уран дууша хонишон басагая хорлуулха гэжэ шолмос эхэнэртэ ошобо ха.

Эльбэ жэльбээ хэхэдэнь ирагуу найхан аялга дуугаараа һаад тойбо хэдэг уран дууша басаганда үнинэй үһөөрхэшөөд байһан шолмос эхэнэр баянай басаганай хара хэрэгтэ туһалхаа зүбшөөбэ.

Уран дууша басаганай Охор баянай хонидые адуулжа ябахадань, шолмос эхэнэр тэрэнэй хажуугаар гарахадаа, толгой дээгүүрнь хурабшатай хоро сасажархиба.

Тиихэтэйнь хамта уран дууша басаган эрхын шэнээхэн шубуун боложо хубилаад, агаарта дэгдэжэ, хангай тайга руу нийдэшбэ.

Тэрэниие хаража байһан Охор баянай эрхэ монсог одхон басаган уран дууша басагые амидыгаар алдажархихандаа гэмшэһээр гээгдэбэ.

Шолмос эхэнэр Охор баянай эрхэ монсог басаганда туһалжа, уран дууша үгытэй басагые шубуун болгоһонойнгоо түлөө ехэ алта мүнгэ абаба. Теэд шолмос эхэнэр Охор баянтай атаа мэээтэй байһан тула эрхэ монсог одхон

басаганайнь толгой дээгүүр ондоо хурабшатай хоро сасажархиба. Тиихэтэйн адли баянай эрхэ монсог басаган ута залаатай, эрезэн марьяан үһэ зүһэтэй шубуун болоод ниидэшэбэ.

Эрхэ монсог одхон басаганайнгаа гэнтэ үгы болошоходо, Охор баян уй-хай, уһа нюдэн боложо, хаа яагүй бэдэрэлгэ хэжэ эхилбэ. Басагаяа бэдэржэ ябахадаа, Охор баян уран дууша басаганай гэртэнь оробо. Уран дууша басаганай эхэ баһал ганса басагаяа үгы болгожорхёод, уйдхар гашуудалда дарагдажа, уйлажа һууба ха.

— Басаганшни минии басагыё худхуулжа абаад, оро һэегүй үгы болошоо. Үтэр хэлэ, басаганшни хаанаб? Хаанаб тэрэ үлэгшэншни, гарга наашань! — гэжэ Охор баян тэрээндэ гани галзуу болобо.

Тээд уран дууша басаганай эхэ өөдөөшье хараха шадалгүй уйлажал һууба.

Тиихэдэнь Охор баян тэрэниие абаашажа, харанхы нүхэнэй оёрто хаяжархиба.

Тэрэнэй һүүлээр хэды хоноод байхада уран дууша басагатай байһан айлай хоһон гэрэй орой дээрэ эрхын шэнээхэн бээтэй, алтан шаргал үбсүүтэй шубуухай һуужа, уран гоёр жэрьедэг болобо ха.

Бүтүүе тааха, бүгэдые элирүүлхэ шэдитэй сэсэн мэргэн үльгэршэ үбгэн тэрэ шубуухайн жэрьехыё шагнаад:

— Охор баянай эрхэ монсог басаган намда хоро үһөө һанажа, намай шолмос эхэнэртэ хорлуулжа, шубуун болгожорхёо. Хүгшэн эжымни гэртээ һуугаа бэлэй. Хайшаа ябашоо гээшэб? Эжыем хараа гүт гэжэ жэрьенэ, — гэбэ.

Сэсэн мэргэн үльгэршэ үбгэнэй хэлэхыё дуулаһан хүнүүд уран дууша басага шаналан хайрлажа, Охор баянай эрхэ монсог басагыё хэнээхээ бэдэржэ оробод.

Тиихэ үедэнь Охор баянай гэр дээрэ ута залаатай, эрезэн марьяан үһэ зүһэтэй шубуун һуугаад, һөөлдэнги муухайгаар дуугаржа байба.

Охор баянай бүтүүе тааха, бүгэдые элирүүлхэ сэсэн мэргэн үльгэршэ үбгэниие дуудажа, тэрэ шубуун тухай

нурахадань:

— Баян Охорой басаганби. Уран дууша үгэтэй басаганда үнөө хоро ханажа, шолмос эхэнэртэ эльбэдүүлжэ байһаар өөрөө хорлогдожо, шубуун болошооб гэжэ дуугарна, — гэбэ үльгэршэ үбгэн.

Эрхэ монсог басаганайнгаа ямар ушараар шубуун болоһые мэдэжэ абаһан Охор баян улад зонһоо эшэхэ гайхахаяа мартан:

— Басаганайм үнэн бэеые бэлүүлхэ хүн бии гү? — гэжэ үльгэршэ үбгэнһөө асуужархиба ха.

Сэсэн мэргэн үльгэршэ үбгэн шэбшэжэ үзөөд:

— Гансал шолмос эхэнэр өөрөө басагыетнай һөөргэн хүн болгохо шадалтай, — гэбэ.

Тиигэжэ хэлэхэдэнь, Охор баян сухал боложо, үнөө нэхэжэ, шолмос эхэнэртэ ошобо. Тэрэнэй ерэхэдэ, шолмос эхэнэр мүр улагүй тэрьелжэ арилшанан байгаа хэн.

Шолмос эхэнэрэй тэрьелжэ арилһые мэдэхэдээ улад зон уран дууша үгэтэй басага дахин харахаяа болиһоноо ойлгожо, үйдхар гашуудалда дарагдашоод байбад.

Сэсэн мэргэн үльгэршэ үбгэн уран дууша үгэтэй басаганай нэрые улад зонһоо нуража, эрхын шэнээхэн бээтэй, алтан үбсүүтэй шубуухайе «Алтан гургалдай» гэжэ нэрлэжэ, ирагуу найхан дуугаараа хүн зониие, ан амитадые, жэгүүртэ шубуудые хэтэ мүнхэдөө гайхуулан баясуулжа байхыень юрөөбэ. Харин Охор баянай шубуун болоһон хара ханаатай эрхэ монсог басагые «Бүбөөлжэн» гэжэ нэрлээд, хэтэ мүнхэдөө хүн зондо шоо үзүүлжэ ябахыень юрөөбэ ха.

Тэрэ гэнээр хүн зон алтан гургалдайн аялга хүгжэм найхашаан шагнадаг, тэрээндэ мээхэй дуратайгаар хандадаг болоо бэлэй.

Харин бүбөөлжэнэй дүтэ харагдахадань, ёро заадаг муу шубуун гэжэ; «Хүнэй газаа бү бөөлжэ!» — гээд, улад зон тэрэниие мүнөөшье хүрэтэр оро нээгүй намнажархидаг юм гэлсэдэг.

ТЭНЭГ ҺАМГАТАЙ ХААН

Урдын эртэ сагта эрьюу тэнэг хамгатай нэгэ хаан ажаһууһан юм гэхэ.

Тэрэнэй тухай хаанай ахалагша түшэмэл, сааза эрхилэгшэ түшэмэл, саазада орохо хүнүүдэй үһэ абадаг түшэмэлһөө бэшэ, ондоо нэгэшье хүн мэдэдэггүй бэлэй.

«Хатан тухайгаа муу зэрэб үгэ дуулабал, эгээн түрүүн та гурбанай толгой тайрахаб!» — гэжэ хаан тэдэ гурбан түшэмэлдөө занан захирдаг байба.

Эрьюу тэнэг хатаниинь хаандаа эрхэлэн тунтархажа: «Үдэр бүри албата зон сооһоон нэгэ хүнэй толгой тайраад бай! Тиигээгүй һааш, шамайе хаяад, ондоо хаанай хатан болошохоб!» — гэжэ захирдаг һэн ха.

Тэнэг хатанайнгаа захиралтые хаан үгэгүй дүүргэдэг бэлэй. Тиихэдээ үдэр бүри албата зонһоо нэгэ хүниие дуудаж, тэрэ хүнэй толгой тайрадаг байба ха.

Хаанай эрьюу тэнэг хатан үдэр бүри үдын эдээнэй һүүлээр сонходоо зогсожо, ямаршье гэм зэмэ хээгүй хүнэй толгой тайрахыень хаража, бахаяа ханадаг байһан юм.

Нэгэтэ айлай ганса хүбүүнэй толгойгоо тайруулха ээлжээн ерэбэ.

Хүбүүнэйнгээ хаанай ордондо ошохынь урда тээ: «Яагаашье садаха дэбтэхээ болиһон хаан гээшэб даа. Гэм зэмэгүй хүнүүдээ үдэр бүри ала алаһаар албатан зонгүй үлэхэ гэхэн хаан юм бы!» — гэжэ гэмэрэн байжа, хүхээ һааж, айрһа бэлдэжэ хатааба. Хойто үдэрынь хаанай ордондо хүбүүнэйнгээ ошохо дээрэнь:

— Шини толгой тайрахынгаа урда тээ хаанай түшэмэл үһыеш абаха байха. Үһээ абхуулжа байхадаа ши энэ айрһа эдижэл һуугаарай. «Юугээ эдинэш? Намда амтынь туршуулыш», — гэжэ түшэмэлэй хэлэбэлынь, тэрээндэ айрһанһаа үгөөрэй. Бү гамнаарай. «Эхэмни хүхээ һааж, энэ айрһа бэлдэжэ үгэхэн юм гээрэй», — гэжэ захаяд, эхэнь бэлдэхэн айрһаяа үгэбэ.

Хүбүүн хаанай ордондо ерэжэ, үһээ абхуулжа байхадаа, эхынгээ хүхээ һааж бэлдэжэ үгэхэн айрһа эдижэл һууба. Үһэ абадаг түшэмэл гайхаж:

— Ши энэ юугээл абаад эдинэ гээшэбши? Үхэхынгөө урда тээ эдеэлэ болишье адли бэшэ гү? — гэбэ.

— Хатааһан айрһа эдинэб даа. Үлэн хооһоор үхэнхаар, садхалан байгаад саазалууһан дээрэ бэшэ аал, — гэбэ айлай ганса хүбүүн.

— Үгэл даа намда, айрһанайш амта үзэхүү. Яагаа амтатайгаар эдинэш, — гэжэ үһэ абадаг түшэмэл эдеэрхэбэ.

Хүбүүнэй үгэһэн айрһа амталжа үзөөд:

— Яагаа амтатай айрһан гээшэб! Үшөө үгэл даа. Юугээр бэлдэхэдэ иимэ амтатай айрһан болодог юм бэ? — гэбэ ха тэрэ түшэмэл.

Хүбүүн тэрээндэ үшөө айрһа үгэжэ, эхынгээ хүхэээ һаажа, иимэ амтатай айрһа бэлдэжэ үгэһэн тухайнь хөөрэбэ. Түшэмэл айрһыень эдижэ, үһыень абажа дүүргээд:

— Эхыншни хүхэнэй һүүер бэлдэһэн айрһа эдээ хадаа ши бидэ хоёр түрэл аха дүү мэтэ дүтэ болобо гээшэбди. Би шинии ами бэеые абарһуу. Шинии орондо ондоо хүниие саазалуулха арга бэдэрхэб. Ши минии хэлэһэн юумэ шэгэбшэдээ хабшуулалши. Хаамнай эрьюу тэнэг һамгатай юм. Тэнэг һамганайнгаа захиралтаар үдэр бүри албата зонһоон нэгэ хүниие дуудажа, тэрэнэй толгойн сааза хэдэг юм. Ши энээн тухай шэхэтэй аматайшье юумэндэ бү дуулгаарай, зай гү? — гэжэ захяад, нюусаар тэрэ хүбүүе гэртэнь табижархиба ха.

Амиды мэндэ үлэһэн айлай ганса хүбүүн баярайнгаа ехэдэ гэр тээшээ гүйжэ ябатараа: «Түшэмэлэй захяа дүүргэхыншье дүүргэхэб. Теэд яахадаа шэхэтэй аматайшье юумэндэ бү дуулгаарай гэжэ тэрэ захиба гээшэб?! Зумбараагай нүхэ руу шэбэнээд үзэхэдэ яадаг юм ааб?!» гэжэ ойндоо гайхаад, тэрэ харгын далан дээрэ онгойһон зумбараагай нүхэ руу шагаажа: «Хаамнай эрьюу тэнэг һамгатай юм. Тэнэг һамганайнгаа захиралтаар үдэр бүри албата зонһоон нэгэ хүниие дуудажа, толгойн сааза хэдэг юм», — гэжэ аргааханаар шэбэнэжэрхибэ ха

Тиихэтэйнһ сасуу, газар доро байрладаг бүхы амитад

нүхэнһөөнь бултайлдажа, пишаганалдан шууяшалай. Тэдэнэй абяагаар тала дайдын хамаг жэгүүртэ шубууд жэрьен дуугаралдажа, ой тайгын олон тоото ан амитад хэрхирэлдэн, туруунуудаараа газар дэбһэн, эбэрнүүдээ һоролзуулан обооролдошобо. Уданшьегүй хүн зон шоргоолзод мэтэ үймэлдэжэ, мори тэргээр, тэмээгээр, ябагааршье харгыда һубарижа эхилбэд. Тиэхэдээ тэдэнэр: «Хаамнай эрьюу тэнэг һамгатай юм. Тэнэг һамганайнгаа захиралтаар үдэр бүри албата зонһоон нэгэ хүниие дууджа, толгойн сааза хэжэ байнал. Иигэжэ байһаар гэм зэмэ хээгүй эхэ эсэгэнэрьемнай, үри үхибүүдыемнай хюдажа барахань лэ!» — гэжэ хашхаралдаха юм.

Амиды мэндэ үлэһэн айлай ганса хүбүүн арад зонтоёо ниилэжэ, баһал хашхарга табин, тэдэнэй ябаһан тээшэ ябалсаба.

Тиһээр тэдэнэр хаанай ордондо хүрэжэ, үзэсхэлэн һайхан ордониень хэдэн дахин хүрээлэн бүһэлжэ; «Һэй, ши, хаан, эрьюу тэнэг һамгаяа мэнэ гэнээр наашань гаргалши! Тэнэг һамганайнгаа захиралтаар үри үхибүүдыемнай хюдаһанши хүрөө! Таанадта саазалууһан эхэ эсэгэнэрэйнгээ, үри үхибүүдэйнгээ түлөө тэнэг һамганайш толгой тайража хаяхамнай! Маанадай эрилтэ дүүргээгүй һааш, таанадые энэ ордонтойтнай хамта үнэһэн тоборог болгожорхихобди!» — гэжэ хүрөөтэй шангаар хашхаралдаба ха.

Тэнэг һамгатай хаан ордониень хэдэн дахин бүһэлөөд, занан хашхаралдажа байһан арад зонһоо һүрдэн айжа, эрьюу тэнэг һамгаяа арад зоной хэнээлтэдэ үгэжэ баатай болобо.

Хорондоо уур сухалаар хүүежэ байһан арад зон хаанай эрьюу тэнэг һамгые хараһаар тэрэ доронь саазалжархибад. Тэрээхэн һамбаанда хаан: «Минии хатанай эрьюу тэнэг тухай таанар лэ арад зондо дуулгаһан байхат!» — гэжэ хороо ехээр бусалжа, ахалагша, сааза эрхилэгшэ, үһэ абааша гурбан түшэмэлэйнгөө толгой тайражархиба.

Арад зон тиихыень хараад: «Тэдэнэй толгой зүб лэ

тайрагдаба. Мүнөө болотор хаанай эрьюу тэнэг намган тухай нюужа, эхэ эсэгэнэрыемнай, үри үхибүүдыемнай саазалуулжа байһанайнь түлөө тэдэниие тиигэжэл хэһээхэ хэрэгтэй!» — гэлдэжэ, өөһэд хоорондоо зүбшэлсэһэнэй удаа: «Эй, ши, саашадаа хаан шэрээдээ үлэхэ хүсэлтэй юм наа, маанадһаа хүлисэл хайра гуйжа, хүлдэмнай хүгэдэн мүргэлши!» — гэжэ хашхаралдаба.

Аргаа барагдаһан хаан арад зоной урда гаража, үбдэг дээрээ хэхэрэн һуужа, хэһэн гэмтэ хэрэгүүдэйнгээ түлөө арад зонһоо хүлисэл гуйжа, хаан шэрээдээ үлэбэ ха.

Тэрэ гэһэнһээ хойшо тэндэхи гүрэн түрын арад зон гэм зэмэ хээгүй хүнүүдээ хаанда саазалуулхаяа болиһон юм гэлсэдэг.

АХАЙ МЭРГЭН

Ахай Мэргэн сэбэр сэбэнэг намгатай, Гунхан Туяа гэжэ дүү басагатай бэлэй.

Нэгэтэ сэбэр сэбэнэг намганиинь Ахай Мэргэндээ хэлэбэ ха:

— Үүдэн хоймортоо дэбхэргээн наадахыем намдаа шандага асаржа үгэлши.

Ахай Мэргэн сэбэр сэбэнэг намгандаа шандага асаржа үгэбэ.

Сэбэр сэбэнэг намганиинь тэрэ шандага үүдэн хоймортоо хатаргажа, гуниг уйдхараа тараадаг болобо.

Ахай Мэргэнэйнгээ ара хүбшэдэ агнахаяа гараһан хойно сэбэр сэбэнэг намганиинь: «Эзэгүй зөөри, эшэгүй хутага, эрэгүй эхэнэр байна. Ерэжэ абаашалши», — гэһэн бэшэг шандаганайнгаа хүзүүндэ уяжа, арыень алталаад, үбэрыень мүнгэлөөд, Хуртага хаанда эльгээбэ гэхэ.

Ахай Мэргэнэй агнууриһаа бусахада, нохойнь хэлээ амандаа хэнгүй хусажа оробо. Сэбэр сэбэнэг намганиинь гурба дахин газраа гараад, хаража ороходоо:

— Нохоймнай зүнтэглөө гү? Нэгэшье юумэ харагданагүйл,— гэбэ.

Һүүлэй Һүүлдэ Гунхан Туяа газаагаа гаража:

— Ахай, гэрымнай сэрэгүүд гурбан дабхараар бүхэлөөд байна. Бээе абара! — гэжэ гүйн орожо хэлээд, өөрөө гургалдай боложо, үрхөөрөө нийдэжэ гарашаба.

Ахай Мэргэнэй номо хаадагаа абажа, гэрһээн гарахынь тэндэ, сэбэр сэбэнэг һамганиинь тэрэнэй толгойдо тулам углажаржиба.

Хуртага хаан Ахай Мэргэниие дары түргэн хайрсагта хээд, далай руу шөдэжэрхибэ. Тиигээд Хуртага хаан сэбэр сэбэнэг һамгаарнь хата хэжэ, хамаг эд зөөриинь суглуулжа абаад ябашалай.

Түмэр хайрсагта хаагдаһан Ахай Мэргэнэй далайн оёрто хэбтэхэдэнь, абарга шара загаһан үгсэхэ, уруудахадаа хайрсагайнь булан шудара шударһаар соо шударжаржиба.

Ахай Мэргэн тэрэ нүхөөрнь хайрсагһаа гаража:

— Золтой хубитай юм һаам, хара далайн эрьедэ хая, үгы юм һаам, далайн оёрто хая, — гээд, абарга шара загаһанай нюрган дээрэ һуушаба.

Абарга шара загаһан агшан зуура тэрэниие хара далайн эрьедэ шөдэжэрхибэ. Абарга шара загаһанда абарагдаһан Ахай Мэргэнэй далайн эрьээр ябажа ябахадань, нэгэ алтан гургалдай тэрэнэй дээгүүр нийдээд һалабагүй. «Дүү басаган — Гунхан Туяамни, магад, энэ гургалдай аалам» гэжэ һанаад, Ахай Мэргэн альган дээрээ наранай туяа тодон һуушаба.

Тиихэтэйнь сасуу алтан гургалдай тэрэнэй альган дээрэ һуужа, жэргэжэ оробо.

Тиихэдэнь Ахай мэргэн дүү басагандаа хододоо дууладаг дуугаа дуулаба:

Газарай холо ябахандаа,

Гуниглан һанаха дүүтэйлби.

Дүүгээ һанажа ябахандаа,

Дуулажал ябаха дуратайлби.

Гунхан Туяа дүүмни

Гэрэл сасаһан сэсэгшүүл.

Урахан гуниг дууниинь

Урихан сэдхэлтэй нүхэршүүл.

Ахай Мэргэнэй энэ дуунһаа альган дээрень хууһан алтан гургалдай нюдэнһөө нөлбоһо дүһалуулба. Гунхан Туяа дүүмни энэл юм байна гэжэ Ахай Мэргэн тэрэ алтан гургалдайгаа абажа, саашаа ябаба.

Тиигэжэ ябахадань, урдань нэгэ хүн шэхээ газарта няагаад, хэбтэбэ ха.

— Ши юүндэ шэхээ газарта няагаад хэбтэнэш? — гэжэ Ахай Мэргэн тэрээнһээ асууба.

— Намайе хүнүүд Шагнааша, Шагнааша гэлсэдэг юм. Үнэхөөр Шагнааша юм аа гүб гээд, Доодо Замбиин хүнүүдэй хөөрэлдэхые шагнанаб, — гэбэ тэрэ хүн.

— Минии нүхэр боложо, харгын хани ябалсахаш гү? — гэбэ Ахай Мэргэн.

Шагнааша хүн Ахай Мэргэнэй нүхэр боложо, саашаа ябалсаба. Тэдэ хоёрой ябажа ябахата, нэгэ хүн хирээгэй һүүл абаад, шаазгайда хэжэ, шаазгайн һүүл абаад, хирээдэ хэжэ байба.

— Энэ юу хэжэ байнабши? — гэжэ Ахай Мэргэн тэрээнһээ асууба.

— Намайе хүнүүд Мэдүүлэгшгүй, Мэдүүлэгшгүй гэлсэгшэ. Үнэхөөр Мэдүүлэгшгүй юм аа гүб гээд, хирээгэй һүүл абажа, шаазгайда хэхэдэм мэдэнэгүй, шаазгайн һүүл абажа, хирээдэ хэхэдэм мэдэнэгүй, — гэбэ тэрэ хүн.

— Маанадай нүхэр боложо, харгын хани ябахаш гү? — гэжэ Ахай Мэргэн тэрээндэ хандаба.

Гурбуулан саашаа ябабад. Тэдэнэй ябажа ябахата, нэгэ хүн бага уулые абаад, ехэ уула дээрэ табижа байба.

— Ши энэ юу хэжэ байнабши? — гэжэ Ахай Мэргэн тэрээнһээ асууба.

— Намайе хүнүүд Үргөөшэ гэлсэгшэ. Үргөөшэ юм аа гүб гээд, бага уулые абаад, ехэ уула дээрэ табижа үзэнэб даа, — гэбэ тэрэ хүн.

— Маанадаар хамта харгын хани ябалсахаш гү? — гэбэ Ахай Мэргэн.

Дүрбэн боложо саашаа ябабад. Тиигэжэ ябахаддаа Ахай Мэргэн сэбэр сэбэнэг һамгандаа мэхэлэгдэжэ, түмэр хайрсагта хаагдаад, далай руу шэдэгдэһэн тухайгаа нүхэдтөө хөөрэбэ. Мэхэлһэн һамгыень оложо, үһөөгөө абаха гэлсэжэ ябахадань, нэгэ хүн гүн ехэ далай балгаад, гэдэргэнь гаргажа байба.

— Энэ юу хэжэ байна гээшэбши? — гэжэ Ахай Мэргэн тэрээнһээ асууба ха.

— Намайе хүнүүд Балгааша, Балгааша гэлсэгшэ. Нээрээ Балгааша юм аа гүб гээд, энэ далай балгаад, гэдэргэнь гаргажа байнам даа, — гэбэ тэрэ хүн.

— Маанадай нүхэр боложо, хамта ябалсахаш гү? — гэбэ Ахай Мэргэн.

Тэдэнэр табан боложо, саашаа ябабад. Тэдэнэй ябаһаар байтарынь үүлэ тулама орьёл үндэр уула хабсагайнууд харгы замыень хаажархиба. Үргөөшөнь нэгэ хадые ургэжэ, нүгөөдэ хабсагай дээрэ таби табиһаар харгы гаргажа, урагшаа дабшабад. Саашаа ябажа ябатараа Шагнаашань шагнажа:

— Ахай Мэргэнэй һамгаар хата хэһэн Хуртага хаанай газар дайдада ороод ябанабди, — гэбэ.

Ахай Мэргэнэйнгээ үгөөр тэдэнэр табан гуйраншад боложо, Хуртага хаанайда орожо ерэбэд.

Тэдэнэй сайлажа һуухада, Хуртага хаанай сэбэр сэбэнэг хатан:

— Тээ тэрэ һуугааша хүн мүнөөхи түмэр хайрсагта хээд, далай руу хаяжархиһан Ахай Мэргэндэмнай яагаа адлиб! — гэжэ хаандаа шэбэнэбэ ха.

— Нээрээ, Ахай Мэргэн бэээрээл. Энэш ёро шоро боложо амиды үлөөд, үһөө нэхэжэ ерээ бэшэ гү? — гэжэ Хуртага хаан Ахай Мэргэниие хараһаар танижархиба.

Тиигээд хаан хатан хоёр шэбэнэлдэһээр саадахи таһалгадаа орошобод.

Шагнаашань шагнажа, хаан хатан хоёрой андалдаһан үгэ бүхэниие нүхэдтөө дуулгана.

— Үглөөдэр сай соо хоро хэжэ, Ахай Мэргэниие

алахаар хаан хатан хоёр хэлсэбэ, — гэжэ Шагнааша нүхэдтөө дуулгаба.

Үглөө үглөөгүүрнь зараса басаганай Ахай Мэргэниие алаха хоротой сай абаад ерэхэдэнь, Мэдүүлэгшгүйнь мэдүүлэнгүй хоротой сайень адхажа хаяад, ондоо сай Ахай Мэргэндээ барюулба.

Ахай Мэргэниие хороор алажа шадаагүй хаан бултыень түрмэдэ хааха захиралта үгэбэ.

Табуулан түмэр түрмэдэ хаагдаад байхадаа, Шагнаашань шагнажа:

— Үглөөдэр ерэн тэргэ түлээ бэлдэжэ, бидэниие галдажа алаха гэжэ хаантан хэлсэбэ, — гэбэ.

Үглөөдэрынь ерэн тэргэ түлээ бэлдэһэн хаанай зарасанар түмэр түрмыень тойруулаад, тэнгэридэ хүрэмэ дүлэтэй түүдэгүүдые носообо.

Һүни Мэдүүлэгшгүйнь түмэр түрмын үүдэ мэдүүлэнгүй нээжэ, Балгаашань гаража, далай балгаад ороһон байгаа. Түмэр түрмын ханануудай халахатай адли Балгааша балгажа ороһон далайгаа гэдэргэнь гаргажархиба. Түмэр түрмын далайда шэнгэжэ эхилхэлээр, тэдэнэр сүлөөдэ гаража, Үргөөшынгөө үргэжэ асарһан уулын оройдо гараад, Хуртага хаантанай далайда шэнгэхые хаража һуубад.

Тиигэжэ һуухадань, Хуртага хаан сэбэр сэбэнэг хатантаяа онгосодо һуугаад, далай ото тамаржа ябабад.

Үргөөшэнь Хуртага хаантаниие онгосотойнь үргэжэ, хабсагай руу үй бута шэдэжэрхибэ.

Тиихэдэнь хаанай сэбэр сэбэнэг хатан булжамуур болоод, дээшээ ниидэшэбэ.

Гургалдай болоод, эдэ бүгэдые Ахай Мэргэнынгээ альган дээрэһээ хаража байһан Гунхан Туяа харсага боложо хубилаад, булжамуурай хойноһоо намнажа ошобо.

Харсага болоһон Гунхан Туяа булжамуур болошоһон сэбэр сэбэнэг хатаниие намна намнаһаар хүсэжэ, нэгэ нудархадаа тэрэнэй хулгайлжа абаад ябаһан ахынгаа эрдэни сагаан шулууе буляаба. Гунхан Туяа сэбэр сэбэнэг хатаниие хоёрдохиёо нудархадаа далайда шэнгээжэрхибэ.

Тиигээд ахынгаа эрдэни сагаан шулууе асаржа үгэхэдэнь, Ахай Мэргэн тэрээгээрээ харсага болоод байһан дүү басагаа дайражархина.

Тиихэтэйнь хамта Гунхан Туяа үнэн бэеэ бээлжэ, гуа сэбэрхэн хүүхэн болошоно.

Хуртага хаантаниие далайда шэнгээжэ дараад, Балгаашань далайгаа балгажа, байһан газартань абаашаба.

Тиийнэн яһан бэеэрээ тэдэнэр Хуртага хаанай эд зөөриие арад зондонь хубаажа үгөөд, тулиха ядархадаа бэе бээдээ туһалалсажа байхабди гэлсээд, тараа бэлэй.

Ахай Мэргэн Гунхан Туяа дүүтэээ гэртээ бусажа, үбэр майлаяа хэргээжэ, үхэр малаа үдхэбэ.

Гунхан Туяа дүүгээ хадамда үгэжэ, Ахай Мэргэн ажана тайбан жаргаа юм һэн гэхэ.